

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Соціально-психологічний факультет

Кафедра практичної та соціальної психології

**КОНСТРУКТ “СПРАВЕДЛИВІСТЬ-
НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ” У СИСТЕМІ
ОСОБИСТІСНИХ КОНСТРУКТІВ
СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Магістерська робота з психології
студентки 54 групи
спеціальності “Психологія”
Гаєвської Світлани Борисівни

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, професор
Хазратова Нігора Вікторівна

Житомир – 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ СПРАВЕДЛИВІСТЬ ТА НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ	
1.1. Поняття про справедливість та несправедливість у філософії та психології	
1.1.1. Місце моральних переконань та уявлень у свідомості людини.....	8
1.1.2. Напрямки психологічного аналізу проблеми справедливості та несправедливості...	11
1.2. Вікові особливості формування моральної свідомості	
1.2.1. Психологічні моделі морального розвитку особистості.....	18
1.2.2. Психологічні особливості розвитку моральних поглядів у юнацькому віці.....	23
Розділ II. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Дослідження особистісних конструктів у психології	
2.1.1. Теорія особистісних конструктів Дж.Келлі.....	29
2.1.2. Теоретичні витоки та призначення репертуарних особистісних методик, основні техніки їх побудови.....	33
2.2. Методи та організація дослідження	
2.2.1. Метод репертуарних решіток Дж.Келлі.....	36
2.2.2. Принципи, організація та структура дослідження.....	39
Розділ III. ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТРУКТУ “СПРАВЕДЛИВІСТЬ- НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ” У СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНИХ КОНСТРУКТІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ	
3.1. Аналіз результатів дослідження конструкту “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників.....	43
3.2. Конструкт “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників.....	62
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	

Вступ

Актуальність дослідження. Становлення, розвиток та функціонування особистості у світі інших людей, залежить від багатьох факторів. На кожному етапі життя людина здобуває нові знання і, в залежності від них, будує свою поведінку. Зрозуміло, що кожен з нас є індивідуальністю, і в схожих ситуаціях двоє людей можуть поводитися зовсім по-різному, але існують певні закономірності, вивчаючи які, ми можемо передбачити, що зробить людина у тому чи іншому випадку, які наслідки може викликати її поведінка та у разі, якщо результати дій будуть негативними, знайти шляхи їх запобігання. Таким чином, важливим є вивчення новоутворень кожного вікового етапу розвитку людини, що дає нам змогу впродовж уже довгого часу вирішувати її проблеми та рухатись вперед у напрямку вдосконалення її особистісних якостей.

Одним з найважливіших періодів розвитку людини є юність. Саме вона є завершальним етапом первинної соціалізації. Людина цього віку задається важливими, “дорослими” запитаннями: “Хто я?”, “Який я?” і “Яким я повинен бути?”. Не менш важливим є те, що в цьому віці формується внутрішній план відношення як до себе, так і до інших людей, а також до моральних цінностей: у старшокласників формується моральна оцінка вчинків, що супроводжуватиме їх усе життя. Старшокласник уже має свій погляд на те, що є правильно, а що ні, як поводитися можна, а що робити не бажано і найголовніше, що справедливо, а що – ні.

Те, якими є погляди старшокласників на справедливість та несправедливість, є дуже важливим, оскільки цей конструкт має неабиякий вплив на соціально-психологічне життя особистості. Такі уявлення у багатьох випадках стають фундаментом для побудови поведінки людини, позаяк впродовж життя у кожного з нас формуються установки щодо розуміння справедливості та несправедливості. В разі постійного зіткнення людини з несправедливістю, у неї виникають негативні емоції та незадоволеність, стосовно світобудови. Такі люди втрачають віру у

справедливість, у всьому бачать лише негативні сторони, що погано впливає на функціонування їх у суспільстві.

Вивчення того, що впливає на формування негативних уявлень про описані поняття, та розробка методів щодо їх передбачення та подолання, може відкрити перед психологом шлях до вирішення проблем подібного характеру.

Проблема буденного розуміння справедливості та несправедливості уже довгий час цікавить дослідників різних галузей філософії, соціології та психології. Так, у вітчизняній психології дослідження подібного характеру почалися з роботи А.В.Юрєвича “Критичний аналіз американських соціально-психологічних концепцій соціального досвіду”. В другій половині 90-х років з'явилися публікації, присвячені критичному осмисленню зарубіжних досліджень справедливості (В.А.Соснін, Л.М.Збанке, Л.М.Сосніна, О.О.Гулевич); аналізу ролі уявлень про справедливість в структурі моральної регуляції особистості (В.Л.Васильєв, А.Л.Журавльов, А.Б.Купрейченко); взаємозв'язку уявлень про справедливість та правову свідомість особистості (М.В. Медведченков, Є.О.Голинчик); духовного та морального аспекту справедливості та впливу соціально-культурного контексту на формування уявлень про справедливість (Л.М.Сосніна).

Початок систематичних досліджень феномену справедливості в зарубіжній соціальній психології можна віднести до кінця 60-х – початку 70-х років ХХ століття, що був пов'язаним з розробкою теорій так званого еквівалентного обміну (Г.Романс, Д.Тібо, Дж.Келлі та ін.).

Зацікавленість соціальних психологів у вивченні даної проблеми детермінувалася і філософсько-соціологічними роботами з тематики соціальної справедливості (Дж.Роулс, В. Франкен, Р.Нозік та ін.).

Уявлення Платона про справедливість, як доброчинність та гідність, були покладені в основу дослідження морального розвитку (Ж.Піаже та Л.Колберг).

Ідеї етики Арістотеля про дистрибутивну справедливість склали ядро теорії еквівалентної справедливості (Дж.Адамс), яка виступила в якості соціально-психологічної моделі справедливості, на яку до 90-х років минулого століття спиралась зарубіжна дослідницька практика і яка послуговувала поштовхом для розвитку інших підходів та тенденцій дослідження цього феномену.

Проте існує багато недоліків у дослідженнях, присвячених даній проблемі. Зокрема те, що більшість учених присвячують більше уваги проблемі справедливості і не віддають належне протилежному поняттю – несправедливості, хоч у протиставленні виявляється набагато більше даних для аналізу і краще виявляється сутність розуміння людиною понять, їх усвідомлення та власні значення, яке людина вкладає у них.

Отже, дослідження конструкту “справедливість - несправедливість” у юнацькому віці відкриває перед нами нові можливості у вивченні особистості людини. Даний вік уже не є “роздоріжжям”, як підлітковий. На цьому етапі людина уже стоїть на дорозі, яку обрала і ми можемо знати все про те, яка вона, чого хоче і як буде себе поводити у житті, які види моральних цінностей у неї сформувалися. Саме тому дослідження моральної сфери юнаків може дати нам відповідь на питання, які уже впродовж довгого часу цікавили психологів.

Об’єкт дослідження – особистісні конструкти у юнацькому віці.

Предмет дослідження – конструкт “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників.

Мета – вивчити та дослідити конструкт “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників.

В основу нашого дослідження **покладено припущення** про те, що конструкт “справедливість-несправедливість” пов’язаний у свідомості старшокласників із такими моральними якостями як доброта, злість, чесність, брехливість, честь, безчестя, відповідальність, безвідповідальність, совісність, безсовісність, працелюбність, лінощі, щедрість та скупість. Конструкт “справедливість-несправедливість” у дівчат представлений більшою кількістю моральних категорій, ніж у хлопців. Крім того, припускаємо, що в учнів, які навчаються на відмінно даний конструкт також представлений більшою кількістю конструктів, ніж у тих, які навчаються на посередньому рівні.

Завдання:

1. Проаналізувати наукову літературу з питань особистісних конструктів
2. Вивчити особливості та практичні можливості методів дослідження особистісних конструктів
3. Вивчити особливості особистісного конструкту “справедливість-несправедливість” старшокласників.
4. На основі узагальнення результатів дослідження виділити основні якості особистості, що їх старшокласники пов’язують із конструктом “справедливість-несправедливість”.
5. Здійснити аналіз гендерних особливостей конструкту “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників.
6. Дослідити відмінності представленості конструкту “справедливість-несправедливість” у старшокласників, які навчаються на відмінно та на посередньому рівні.

Методи та організація дослідження. Дослідження конструкту “справедливість-несправедливість” в системі особистісних конструктів старшокласників проведене за допомогою таких методів, як опитування та методу оціночних решіток Дж.Келлі.

Дослідженням охоплено 50 осіб – учні одинадцятих класів Миропільської гімназії №1.

Наукова новизна. Вперше вивчаються особливості конструкту “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників.

Практичне значення. Вивчення конструкту “справедливість-несправедливість” дасть змогу виявити усвідомлення старшокласниками даних понять та визначити причини віднесення подій до справедливих та несправедливих.

Надійність і вірогідність. Надійність та вірогідність дослідження забезпечувалися репрезентативністю вибірки, застосуванням методів, адекватних меті і завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу, використанням методів математичної статистики.

Апробація роботи. Робота була опублікована у збірнику наукових праць соціально-психологічного факультету.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, 20 малюнків та 20 додатків. Обсяг роботи – 84 сторінки.

Розділ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОНСТРУКТУ “СПРАВЕДЛИВІСТЬ-НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ” В СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНИХ КОНСТРУКТІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1.1. Місце моральних переконань та уявлень у свідомості людини

Проблема деяких моральних переконань цікавить людей уже немало століть. Що можна вважати моральним, а що - неморальним? Як визначити моральність дій, вчинків людини щодо інших людей, інших живих істот або, навіть речей? Які вчинки потрібно засуджувати і вважати несправедливими, а які заохочувати? Виникнення подібних питань повело за собою створення великої кількості теорій, у яких робилися спроби знайти потрібні відповіді.

Мораль виступає елементом культури поряд з іншими нормами та інститутами. Мораль – власне людський вимір культури, вона сама є вищою цінністю поряд з іншими людськими цінностями (правовими, естетичними, психологічними і т.п.). Моральність є всюди, де є люди – вона включає ставлення людини до людини, відношення до природи, до бога, до самої себе [2, с.1].

Формування моральної особистості та відповідного стилю моральної поведінки спирається на ряд автономних передумов. Це по-перше, певний рівень розумового розвитку, здатність сприймати, застосовувати та оцінювати відповідні норми та вчинки; по-друге, емоційний розвиток, включаючи здатність до співчуття; по-третє, сукупність особистого досвіду більш-менш самостійних моральних вчинків та наступної їх оцінки; по-четверте, вплив соціальної середовища, що дає дитині конкретні приклади моральної та неморальної поведінки [26,с.143].

Всі моральні категорії, уявлення, переконання складають моральну свідомість людини.

“Моральна свідомість становить приклад особливого виду мислення, яке оперує не окремими категоріями, а цілими смисловими утвореннями, означеннями “ансамблями команд-оцінок”, які органічно поєднують у собі раціональне та емоційне”[44,с.240].

Розглядаючи різні підходи вчених до визначення структури моральної свідомості особистості, можна виділити загальні структурні компоненти, що характерні для кожного із підходів. До таких структурних компонентів моральної свідомості, попередньо згрупувавши їх, можна віднести:

- когнітивний: моральні уявлення; моральні поняття; моральні знання;
- світоглядний: моральні переконання; моральні ціннісні орієнтації; ставлення, інтерес до моральних проблем;
- поведінковий: моральний мотив; моральні стосунки;
- емоційний: моральні почуття [32, с.9].

У нашому дослідженні головною категорією (або поняттям) моралі виступає справедливість.

Особливе місце серед сучасних концепцій справедливості займає її комунікативна інтерпретація (Ю.Хабермас, К.-О.Апель). Продовжуючи конвенціональні традиції, що були закладені ще за часів Дж.Локка, Ж.-Ж.Руссо, представники комунікативної філософії доводять їх до ідеї розумного консенсусу (розумність тут виводиться із процедури його здійснення, що передбачає принципову залученість всіх громадян до обговорення змісту суспільних норм). В результаті замість ідеї справедливого та розумного панування (держави) ставиться ідея вільного від панування консенсусу.

У вітчизняній соціальній та моральній філософії проблема соціальної справедливості розв'язувалась неоднозначно. Однією з перших спроб її вирішення була висунута ще Г.Сковородою ідея “нерівної рівності”, яка в своїх істотних виявах певною мірою перегукується із Ролзовою теорією справедливості.

За радянських часів при аналізі цього питання переважали зрівняльні тенденції, однак в сучасних українських та російських дослідженнях у галузі соціальної філософії та етики долається спрощене уявлення про справедливість як соціальну рівність й починає превалювати її гуманітарне розуміння. Значний внесок в розвиток теорії справедливості з позицій

соціальної філософії був зроблений Т.Алексеевою, З.Бербешкіною, В.Давидовичем, М. Дмитрієвою, А.Єрмоленком, А.А. Ковалєровим, В.Козловським, С.Кримським, В.Ляхом, А.Місуно, М.Мокляком, І.Поповою, О.Пунченком, з позицій етики – Р.Апресяном, А.Гусейновим, О.Дубко, В.Малаховим, А.Оганесяном, В.Тітовим. Істотний внесок в обґрунтування ідеї справедливості як компонента правової свідомості зроблений Г.Мальцевим та В.Нерсесянцем.

Попри накопичений достатньо вагомий досвід вивчення проблеми соціальної справедливості, привертає до себе увагу недостатня дослідженість того її аспекту, який виражає невіддільність, суміжність правового, етичного та соціального вимірів цього явища, що є передумовою залучення змісту ідеї справедливості до розв'язання проблем, пов'язаних із впорядкуванням та стабілізацією соціальної політики.

Поява соціальної та майнової диференціації людей суттєво трансформує їх уявлення про справедливість. Поняття розподільчої справедливості, яке приходило на зміну уявленню про справедливість як рівну міру відплати, тлумачиться тепер передусім в дусі зрівняльної рівності, а згодом і воно поступається місцем поняттю пропорційно-розподільчої справедливості. Оскільки цей процес є всеохоплюючим й стосується соціально-правової та економічної сфери життя суспільства, то в понятті справедливості з часом починає домінувати соціально-правовий аспект, формується поняття соціальної справедливості, а моральне поняття справедливості все більше набуває власної специфіки й дистанціюється від його соціально-спільнотного змісту.

Виникнення й історична актуалізація цього поняття пов'язані, насамперед, із загостренням соціальних суперечностей (виникнення майнової диференціації, ієрархізація суспільних відносин, посилення експлуатації людини людиною), а поява різноманітних теорій справедливості є своєрідним способом заміщення її відсутності в практичному бутті людей. При цьому відсутність в історії соціальної філософії та етики однозначного її

тлумачення, наявність взаємовиключних інтерпретацій справедливості, зумовлюють необхідність звернення до категоріального аналізу змісту цього поняття, виявлення його зв'язку з іншими соціально-філософськими, морально-етичними та правовими категоріями [1,112с.]

З усіх теорій, які були розглянуті нами, потрібно звернути увагу на те, що філософами та вченими розглядається лише поняття справедливості, а несправедливість іде поряд, як протилежне поняття. Визначаючи поняття справедливості, вони не беруться визначити та точно описати несправедливість як окрему категорію.

Отже, справедливість в більшості теорій різноманітних наук та поза ними розглядається як загальна рівність людей, їхня рівноправність.

У нашій роботі ми розглядатимемо справедливість та несправедливість, з точки зору індивідуальних позицій кожної людини та у невід'ємній сукупності з іншими моральними категоріями. Адже для кожного з нас ці поняття мають свої, не властиві більше нікому смислові навантаження.

Отже, поняття справедливості – це індивідуальні моральні уявлення людини про рівність, правильність, коректність та принциповість подій, явищ або людей.

Відповідно, поняття несправедливості – індивідуальні моральні уявлення людини про відсутність рівності, правильності, коректності та принциповість в подіях, явищах або у людей.

1.1.2. Напрямки психологічного аналізу проблеми справедливості та несправедливості

Оскільки поняття справедливості є досить широким, неоднорідним та багатогранним, її вивчення та дослідження неможливо вкласти в одну площину.

Саме тому виділяють чотири різновиди буденних уявлень про справедливість: дистрибутивна (справедливість розподілу винагороди або покарання), процедурна (справедливість процедури прийняття рішення),

інформаційна (попереднє інформування учасників про процедуру прийняття рішення) та міжособова (справедливість ставлення до учасників). Кожен аспект справедливості представлений в буденній свідомості за допомогою певних норм – правил, за якими люди оцінюють справедливість того, що відбувається.

Аналіз напрямів дослідження буденних уявлень про справедливість дозволяє виділити декілька проблем, що виникають при їх вивченні [13,с.124].

По-перше, в більшості випадків досліджень вивчаються уявлення про справедливість в мінус уявленням про несправедливість. По-друге, уявлення про справедливість вивчаються на прикладі органічного кола ситуацій, пов'язаних, в першу чергу, з діловим та рідше міжособистісним контекстом [11, с.84].

Інтенсивні дослідження, які ідуть протягом останніх десятиріч, показали, що норми справедливості виконують цілий ряд психологічних функцій, в тому числі, здійснюють вплив на оцінку подій та їх учасників. Цей вплив виявляється у трьох напрямках: зміст атитюдів, спрямованість атрибутивних процесів та оцінка партнера по спілкуванню.

Вплив буденних норм на атитюди зафіксовано в різних сферах існування людини – міжособистісний, діловий, правовий та політичний.

Оцінка процедури прийняття рішення і справедливе ставлення до учасників призводить до задоволеності людини своєю взаємодією в рамках правової системи і до більш позитивного ставлення до неї.

Отже, буденні уявлення про справедливість – це те, якою уявляють справедливість люди у повсякденному житті. Вони мають велике значення для науки. З них черпають знання та роблять основою теорії такі науки, як філософія, соціологія та психологія.

Поняття дистрибутивної справедливості містить в собі розуміння її як справедливості рішення, яке стосується розподілу винагороди або покарання між учасниками певної події. Під процедурною справедливістю розуміють

справедливість процедури, яка використовується при прийнятті такого рішення. У структуру процедурної справедливості можна включити міжособистісну та інформаційну справедливість, які визначаються як оцінка ставлення до учасників події та того, як їх інформували про прийняте рішення.

Уявлення про справедливість є важливим регулятором людської поведінки в правовій сфері, в сфері міжособистісних та ділових стосунків. Їх значимість проявляється також і при оцінці подій, які відбуваються в економічному та політичному житті цілої держави. Незважаючи на те, що психологічне вивчення уявлень про дистрибутивну і процедурну справедливість почалось практично в один і той же час, дослідження цих феноменів йшло різними шляхами [13,с.123].

Вивчення дистрибутивної справедливості сягає своїм корінням середини 1960-х років. За ці роки уявлення про справедливість суттєво змінювалось. Основним об'єктом досліджень в цій області були норми дистрибутивної справедливості, ті норми, на основі яких респонденти оцінювали справедливість розподілу винагороди. Коли стало ясно, що про існування одної домінуючої норми дистрибутивної справедливості говорити не можна, дослідники зацікавились факторами, які визначають вибір одної з можливих норм в такій ситуації.

Зміна предмету досліджень, присвячених уявленням про дистрибутивну справедливість, стосується модифікації методів, які використовувались. В дослідженнях дистрибутивної справедливості, початих необіхевіористами, висновок про норми справедливості розподілу винагороди робився на основі спостереження за поведінкою респондентів. Після приходу в науку ідей когнітивістів, в якості основних методик почали виступати проєктивні ситуації, а також вільні описи подій та їх класифікація.

В наш час можна виділити наступні напрямки вивчення уявлень про дистрибутивну справедливість.

I. Відтворення буденного визначення справедливості/несправедливості події:

II. Виділення видів подій зі справедливими/несправедливими наслідками;

III. Визначення норм оцінки справедливості/несправедливості події та факторів, які впливають на вибір цих норм;

IV. Аналіз стратегій поведінки людей в ситуаціях з несправедливими наслідками [13,с.123-132].

I. Визначення несправедливої події було сформульоване Г. Мікулою і включало в себе п'ять елементів: порушення особистісної недоторканості жертви (1), яке приписується іншим людям більше, ніж самій жертві (2) при умові, що порушник міг би діяти по-іншому (3), але вчинив саме так (4), не маючи достатніх виправдань своєму вчинку (5).

II. Виділення типів подій, які оцінюються респондентами як несправедливі – це другий напрям вивчення буденних уявлень про справедливість.

Для виділення таких подій респондентів просять описати декілька конкретних ситуацій, які вони могли б назвати несправедливими. На основі отриманих результатів складається повне перерахування таких подій та їх класифікація. Обробка результатів дає змогу виділити типи несправедливих подій, які існують в буденній свідомості.

III. Третій напрямок вивчення уявлень про справедливість результату пов'язане з дослідженням норм оцінки події як справедливої або несправедливої, а також з виділенням факторів, які впливають на вибір однієї з норм.

Роль зусиль у визначенні справедливості результату проявляється як при розподілі винагороди в подіях з позитивним завершенням, так і при розподілі покарання в подіях з негативним завершенням. Так, оцінка справедливості покарання залежить від сприйняття причини поведінки діяча: справедливим вважається менше покарання, якщо у людини не вистачило здібностей, чим якщо вона не доклала всіх можливих зусиль для отримання позитивного

результату. Крім того, результати ряду досліджень говорять про те, що при розподілі винагороди респонденти враховують індивідуальні потреби кожного учасника. І нарешті, як справедливий може бути оцінений той результат, який відповідає “позитивності” людини, яка його отримала, а як несправедливий той, який не відповідає “позитивності” персонажа [13,с.123-132].

IV. Наступним напрямом вивчення уявлень про дистрибутивну справедливість є виділення буденних стратегій поведінки в ситуації несправедливості. Ця парадигма досліджень виникла відносно нещодавно і наразі користується великою популярністю, незважаючи на недослідженість проблеми.

Вивчення уявлень про процедурну справедливість до недавнього часу проводилось винятково за допомогою експерименту, в якому респонденти з різних експериментальних груп потрапляли в умови наявності або відсутності тої або іншої особливості самої процедури прийняття рішення, при цьому її вибір здійснювався самими дослідниками. На даний час вивчення подібних уявлень іде в основному, за двома напрямками: пошуку пояснень важливості уявлень про процедурну справедливість для учасників взаємодії та виділення факторів, які впливають на оцінку процедури як справедливої або несправедливої [13,с.123-132].

Для пояснення важливості уявлень про процедурну справедливість для учасників взаємодії було створено дві моделі: “модель егоїстичного інтересу” та “модель групових цінностей”. В основі першої моделі лежить ствердження, що вступаючи у взаємодію, люди намагаються максимізувати свій вигравш від неї і мінімізувати можливі недоліки. Не маючи можливості повністю контролювати результат, вони задовольняються контролем за процесом прийняття рішення. Це відбувається тому, що у випадку взаємодії присутній не один, а як мінімум, двоє учасників, і у кожного є свої бажання, які потребують задоволення. Виходить, не завжди інтереси всіх учасників взаємодії можуть бути задоволені негайно. Тим не менше, люди

продовжують працювати в групі, розраховуючи, очевидно, на отримання бажаного результату в майбутньому. Гарантією отримання бажаного в майбутньому є справедливість процедури.

Інший варіант відповіді на запитання про важливість процедурної справедливості для людей – це “модель групових цінностей”. Згідно цієї моделі, членство в соціальній групі – важливий аспект соціального життя, оскільки саме належність до групи породжує деякі уявлення людей про членів своєї і чужих груп і почуття відносно них, що мають вплив на соціальні установки і поведінку відносно багатьох явищ соціальної дійсності. Процедура прийняття рішення, яка використовується в групі, необхідна для регулювання процесів, які відбуваються всередині неї. Погодження членів групи щодо процедури дозволяє уникнути внутрішньогрупових конфліктів і зберегти групу як ціле [13,с.123-132].

Другий напрям досліджень уявлень про процедурну справедливість пов'язане з визначенням факторів, які впливають на оцінку справедливості процедури. Одним із засновників вивчення цих факторів є Г.Левенталь, який виділив декілька аспектів оцінки справедливості процедури, серед яких: одноманітність (процедура справедлива, якщо вона може бути однаково використана в різних ситуаціях відносно різних людей); нейтралізація упередження (процедура справедлива, коли прийняття рішення не залежить від упереджень, які має суддя); точність передачі інформації (процедура справедлива, якщо дає можливість учасникам отримувати точну та багатосторонню інформацію); коректність (процедура справедлива в тій мірі, в якій має можливість корекції неправильних рішень); показність (процедура повинна враховувати основні цінності учасників взаємодії); етичність (справедлива процедура відповідає етичним та моральним стандартам, які розповсюджені в суспільстві).

На думку Г.Левенталю, цінність перерахованих критеріїв залежить від цілі взаємодії. В зміст процедури входить декілька компонентів, в тому числі, відбір людей для збору інформації і прийняття рішення; збір інформації,

встановлення правил рішення; процес подачі апеляції на рішення і т.п. Кожен з цих компонентів оцінюється за шістьма критеріями, при цьому для різних компонентів найбільш важливими виявляються різні критерії, наприклад, точність передачі інформації важлива для етапу збору інформації.

Деякі автори додають свої критерії процедурної справедливості до тих, які були виділені Г.Левенталем. Серед таких критеріїв – наявність права голосу у всіх зацікавлених сторін та можливість для людини, яка є об'єктом рішення, вплинути на результат процедури. Проведені емпіричні дослідження уявлень про процедурну справедливість дозволяють виділити наступні групи факторів, які визначають оцінку процедури, як справедливої: особливості процедури, характеристики її учасників, а також особливості ситуації, в якій відбувається прийняття рішення.

До особливостей процедури належать такі її характеристики, як наявність в учасників можливості контролювати процес прийняття рішення і його результат, виражати свою точку зору, а також детальний розгляд запропонованих доказів та аргументів та запобігання впливу упереджень учасників на кінцеве рішення.

До особливостей ситуації, які впливають на оцінку справедливості процедури, належать відношення між виною людини у здійсненні злочину і прийнятим рішенням, обмеженість часу прийняття рішення, схожість вимог учасників і наявність готових стандартів для прийняття рішення, характер стосунків між учасниками [13,с.123-132].

Отже, дослідження справедливості, з моменту віднесення даного поняття до наукового, розділилося на два головні напрямки: дослідження дистрибутивної та процедурної справедливості. Кожен з цих видів справедливості має свою специфіку, зміст та відмінні методи.

Дослідники зробили великий внесок у розвиток уявлень про дистрибутивну та процедурну справедливість, проте існує ще велика кількість проблем та недоробок, пов'язана з їх вивченням. До таких можна віднести: частіше вивчається справедливість, а не несправедливість;

результату обробки піддаються дані розподілення винагороди, а не покарання; враховується мала кількість норм справедливості; в більшості визначається справедливість, яка є “ тут і зараз ”; відмінність у міжкультурному сприйманні справедливості; увага дослідників лише до одної стадії процедурної справедливості – стадії прийняття рішення; неувага до міжособистісної справедливості.

1.2.1 Психологічні моделі морального розвитку особистості

Ще на початку ХХ ст. такі психологи як Дж.М. Болдуін та У.Мак-Дугал вивчали процес морального розвитку. Однак сучасні дослідження стимульовані конструктивними ідеями і багатими фактичними даними, які містяться в публікаціях Ж.Піаже.

Піаже вважав, що розвиток носить дискретний характер, і людина в своєму розвитку проходить чотири якісно різні стадії. Перша стадія – сенсомоторна (0-2 роки), довербальна і передуюча появі мислення. Закінчення даної стадії характеризується розумінням постійності предметів.

На другій – доопераціональній (2-7) стадії відбувається розвиток мови і дологічного мислення. Основна увага спрямована на власну особистість і перспективу, без здатності змінювати точку зору.

На стадії конкретних операцій (7-11 років) відбувається розвиток здатності логічного мислення на основі конкретної відповідності між подією і її поясненням.

І нарешті, на стадії формальних операцій (11-15 років) структура мислення досягає свого найвищого рівня розвитку. Дитина здатна вести логічні міркування, придумувати пояснення подій.

Перехід від однієї стадії до іншої пов'язаний з корінною реорганізацією способів структуризації та інтерпретації навколишнього світу. Кожна стадія ґрунтується на попередніх і виникає з них. На кожній стадії до досягнутого досвіду додаються нові когнітивні навички, що сприяють якіснішій адаптації

Розвиток загальних когнітивних процесів опосередкує і весь розвиток особистості.

Так, за Ж.Піаже, емоційний і моральний розвиток відображає когнітивні здібності дитини. Він також носить прогресивний і стадіальний характер. Піаже виділяє три стадії.

На стадії морального реалізму (2-7 років) дії оцінюються з точки зору предметного результату, незалежно від їх мотивів. Це викликано тим, що дитина вірить в об'єктивну відповідальність.

На наступній стадії – узгодженості (7-11 років) діти слідуєть “золотому правилу”: поведься з іншими, як ти хочеш, аби поводитися з тобою. Тут замість категорії дійсності на перший план виходить категорія можливості, тобто формується здатність оцінювати наміри вчинку, абстрагуючись від його конкретних наслідків. Діти, що знаходяться на цій стадії розвитку, вважають, що між покаранням і злочином має бути зв'язок. Покарання повинне відповідати злочину, отже, на цій стадії усвідомлюються соціальні наслідки вчинку.

І, нарешті, на третій стадії – автономності (11-15 років) враховуються всі наміри і обставини вчинку. Молоді люди стають автономними від обмежень, накладених реальністю дорослих і узгодженістю, нав'язаною однолітками. Існуючі правила служать для того, щоб гарантувати співпрацю з іншими людьми.

Таким чином, можна сказати, що стадії інтелектуального розвитку, запропоновані Ж. Піаже, відображають прогресивну динаміку “когнітивної складності”, яка опосередкує весь процес особистісного розвитку. Ускладнення когнітивної сфери спричиняє за собою зміни в системі особистісних конструктів, які, у свою чергу, дозволяють включати в суб'єктивну реальність нові елементи об'єктивної дійсності і використовувати їх надалі як базові для освоєння нового досвіду. При цьому сам процес особистісного розвитку, детермінований дією чотирьох чинників:

спадковістю, активним досвідом, соціальною взаємодією, врівноваженням [40, с.21].

Л. Колберг, уточнюючи і деталізуючи концепцію Ж. Піаже, виділяє три рівні моральних суджень (передконвенційний, конвенційний, постконвенційний), які містять у собі шість стадій морального розвитку особистості.

За Л. Колбергом, ці стадії відображають не тільки рівень моральних суджень, але й виражають відношення до ідеї самоцінності людини. Іншими словами, підстави для морального вибору взаємопов'язані з сенсожиттєвою проблематикою. Нульовий рівень передконвенційної стадії ще не відображає віднесеності до ідеї самоцінності іншої людини, оскільки моральні судження ще відсутні, дитина робить те, що їй приємно.

На першому рівні дитина підкорюється об'єктивним правилам, з метою уникнення покарання. При цьому цінність людського життя не диференціюється від цінності предметів, якими володіють оточуючі люди.

На наступній стадії (4-7 років) цінність людського життя визначається задоволенням, яке надають дитині оточуючі. Підставами для здійснення добрих учинків слугує схвалення дорослих.

На третій стадії розвитку (конвенційний рівень, 7-10 років) цінність людського життя вимірюється ступенем симпатії до дитини з боку оточуючих. Поведінка визначається бажанням відповідати очікуванням, уникнути покарання, ворожості близьких людей.

На наступній стадії життя оцінюється вже як сакральне, недоторканне в категоріях моральних або релігійних норм і обов'язків. Моральний вибір характеризується прагненням уникнути почуття провини через невиконаний борг. Таким чином, на конвенційному рівні розвитку відбувається інтеріоризація норм і цінностей близького оточення. Їхнє дотримання стає внутрішньою потребою, але самі норми й цінності залишаються зовнішніми й ґрунтуються на авторитеті значимих людей. Після тринадцяти років, на

постконвенційному рівні, цінність життя визначається користю для людства й правом кожної людини на життя.

На п'ятій стадії розвитку вчинки будуються згідно із власними принципами, повагою до принципів інших людей, прагненні уникнути самозасудження. Можна сказати, що поведінка на даній стадії ґрунтується на вже інтерналізованих цінностях, але, що мають езопову орієнтацію.

На шостій стадії (після 18 років) вчинки вже будуються відповідно загальнолюдських, універсальних моральним принципів. Життя людини, на цьому рівні розвитку розглядається як священне, з позиції поваги до унікальних можливостей кожної людини [40, с.23].

На відміну від Ж. Піаже та Л. Колберга, Керол Гілліган у концепції морального розвитку особистості приділяє найбільше уваги моральному розвитку жінок.

Порівняльний аналіз рішення моральної дилеми дівчатами та хлопцями показує, що жіноча логіка, як логіка співучасті, домовленості є не менш ефективною, ніж логіка абстрактна та інструментальна, яка приписується чоловікам.

Жіноча моральність, яка орієнтується на іншого, готовність до розуміння, співчуття та турботи, не повинна вважатися менш значимою, не варто нею нехтувати.

“Неповажно ставлячись до “жіночої логіки” в публічній сфері, суспільство приймає як біологічно виправдане те, що саме жінки приймають на себе піклування про старих та дітей” [50, с. 123].

Саме проти такого невідрефлексованого подвійного стандарту в оцінці традиційної жіночності спрямовані дослідження К.Гілліган.

Отже, вчена виділяє три етапи розвитку моралі: егоїзм, відповідальність перед іншими та відповідальність перед собою та іншими.

1. Егоїзм. Ця стадія заключається в турботі про себе та своє виживання. Потім слідує перехідна фаза, де минула позиція критикується за

егоїстичність і породжує нове розуміння стосунків між іншими та собою, яке характеризується відповідальністю і турботою про інших.

2. Відповідальність перед іншими. Головним на цій стадії є потреба вести себе так, як вважається правильним іншими людьми, робити все можливе, щоб не образити інших. Прийняття себе іншими людьми є найголовнішою турботою.

Подолання другої щаблини пов'язане з новим розумінням стосунків між собою та іншими, яке характеризується усвідомленням нелогічності та безморальності нерівності та визнанням вимог рівності всіх людей у праві на гідне життя, у праві на самореалізацію. Однак це усвідомлення не підносить жінку на вищий ступінь морального розвитку автоматично, а в деяких випадках може навіть призвести до заперечення моралі, любові та турботи, до морального нігілізму.

3. Відповідальність перед собою та іншими. Центральне на цій стадії – не вчиняти образу хоч комусь, включаючи себе.

В схемі К.Гілліган, при переході на третю, вищу сходинку морального розвитку абсолютність потреби не зашкодити іншому замінюється більш складною потребою турботи, яке “розширяється від паралізуючої потреби не нашкодити іншим до потреби діяти відповідально відносно себе та інших і, таким чином, підтримувати зв'язок” [50, с.149].

На цій стадії усвідомлюється необхідність відповідальності не тільки перед іншими людьми, але й відповідальності за реалізацію своєї самості. В такому випадку принцип турботи стає самостійно прийнятим універсальним принципом судження, вільного від конвенційності, але такого, що зберігає психологічну і ситуативну контекстуальність [46, с.185].

1.2.2. Психологічні особливості розвитку моральних поглядів у юнацькому віці

Протягом історії людства процес дорослішання мав різні вікові проміжки. Навіть у наш час юнацький вік хронологічно визначається по-різному, найбільш часто дослідниками виокремлюється рання юність (старший шкільний вік) від 15 до 18 років, та пізня юність (від 18 до 23 років).

З розвитком психологічного знання почали з'являтися різноманітні теорії особистості, в яких розглядалась природа юнацького віку.

Представниками біологічного напрямку, які займалися дослідженнями юнацького віку були С. Холл, А.Гезел, Дж.Дьюї та інші. С.Холл вважав головним законом розвитку закон “рекапітуляції”, згідно якого онтогенез повторює стадії філогенезу.

Юність в теорії С.Холла відповідає тому часу, коли людство переживало бурхливу перехідну епоху. Це період “бурі та натиску”. На відміну від багатьох сучасних теоретиків, він вважав юність часом великих потрясінь, поганої емоційної адаптації та неврівноваженості, частої зміни настроїв, метань між самозакоханістю і скромністю, агресією та інтересом до всього.

Теорія А.Гезела допускає, що процесом дозрівання разом керують генетичні та біологічні фактори, які визначають послідовність появи поведінкових рис і тенденцій розвитку. Він розглядав розвиток як чергування циклів оновлення, інтеграції, рівноваги. Так, в людині росте тільки те, що дано від народження.

З точки зору психоаналізу, юність описана З.Фрейдом як період сексуального збудження, тривожності, а інколи і особистісних відхилень. В сексуальних інтересах юнацького віку він виділяє два важливих елементи, які по-різному проявляються у жінок та чоловіків. Перший з них – це фізичний, чуттєвий елемент, другий – психічний, він виражений у потязі до ніжності. З.Фрейд вважав, що потяг до справжнього кохання разом з бажанням розрядити сексуальну напругу є нормальною потребою, яка мотивує пошуки

індивідом кохання. Саме в процесі вибору об'єкту кохання в юності, закладається основа стосунків індивіда з протилежною статтю [39,с.46].

В дослідженнях ХХ сторіччя основна увага приділяється внутрішнім процесам розвитку людини в юнацькому віці. Е.Шпангер вважав, що основний зміст цього віку складає духовний прогрес, який не можна звести ні до природних, ні до соціальних впливів. На його думку, основними новоутвореннями юнацтва є відкриття Я, рефлексія, усвідомлення своєї індивідуальності, основне вікове завдання – пізнання внутрішнього світу.

Згідно когнітивній психології Ж.Піаже, період юнацтва пов'язується з досягненням рівноваги когнітивних структур, а саме структур формальних операцій, які виявляються у здібності мислити гіпотетично і незалежно від конкретного матеріалу. Основним досягненням юності, на його думку, є перехід до абстрактного та формального мислення [39,с.47].

Психосоціальна концепція розвитку особистості показує тісний зв'язок психіки людини і характеру суспільства, в якому вона живе. Е. Еріксон увів поняття «групова ідентичність», яка формується з перших днів життя; дитина орієнтована на включення у певну соціальну групу, починає розуміти світ як ця група. Але поступово в дитини формується “егоідентичність”, почуття сталості та безперервності свого Я, незважаючи на те, що відбувається багато змін. Формування егоідентичності - тривалий процес; він містить ряд стадій розвитку особистості. У юнацькому віці (5-та стадія) формується центральна форма егоідентичності. Бурхливе фізіологічне зростання, статеве дозрівання, занепокоєність тим, як він виглядає перед іншими, необхідність знайти фахове покликання, здібності, уміння - ось питання, що постають перед юнаком на цій стадії. Якщо на ранніх стадіях у дитини сформувалися автономія, ініціатива, довіра до світу, впевненість у своїй повноцінності, значущості, то юнак успішно створює цілісну форму егоідентичності, знаходить своє Я, визнання себе з боку оточуючих. У протилежному випадку відбувається дифузія ідентичності, і молодь не може знайти своє Я, не усвідомлює своїх цілей і бажань, відбувається повернення, регресія до

інфантильних, дитячих, утриманських реакцій, з'являється неясне, але стійке відчуття тривоги, самотності, спустошеності, виникає постійне чекання чогось такого, що може змінити життя, але сама людина активно нічого не робить, з'являється страх перед особистісним спілкуванням і нездатність емоційно впливати на осіб протилежної статі, ворожість, презирство до оточуючих, почуття “невизнання себе” з боку інших людей. Якщо людина знайшла себе, то ідентифікація полегшується [49,365с.].

І.С.Кон характеризує юність, як період відкриття “Я”, усвідомлення свого внутрішнього світу, своїх психологічних якостей і можливостей. І самого себе, і все, що відбувається навколо, юнацтво усвідомлює, осмислює й оцінює з погляду перспектив подальшого самостійного життя, яке виявляється в спілкуванні і взаєминах зі старшими та однолітками, у ставленні до навчання і навчальних предметів [25,276с.].

Вчений виділяє три типи розвитку в юнацькому віці в залежності від індивідуально-типологічних особливостей. Для першого типу характерним є бурхливе і кризове протікання юності, серйозні емоційні та поведінкові труднощі, гострі конфлікти з оточуючими і з самим собою. Іншим притаманний плавне і поступове протікання. Для третього типу характерні швидкі, стрибкоподібні зміни, контрольовані особистістю. Ці юнаки та дівчата мають певні життєві цілі, високий рівень самоконтролю, але у них слабше розвинуте емоційне життя [39,с.51].

Згідно Л.І.Божович, в юнацькому віці зростає під впливом потреби з одного боку, і на основі особливостей, що виникли у підлітковому віці – з іншого, юнак починає усвідомлювати і свій досвід, і досвід оточуючих. На цьому етапі виникають когнітивні і особистісні передумови становлення світогляду. Але світоглядні установки достатньо протилежні. Одним з виявлень світоглядних пошуків є виникнення питання про сенс життя, який включає одночасно і спрямування суспільного розвитку загалом, і конкретну ціль життя. Звідси витікає соціальна орієнтація особистості – вибір свого майбутнього, формування майбутніх планів [39,с.52].

Обговорюючи проблему юності як етапу розвитку, Л.С.Виготський виділяє юнацький вік в особливу категорію, яка характеризується не еволюційними, а революційними перетвореннями. В основі їх покладена ідея про невідповідність трьох точок дозрівання старшого підлітка або юнака: статеве дозрівання закінчується раніше, ніж настає завершення загальноорганічного розвитку людини, і раніше, чим спостерігається завершення її соціально-культурного формування. Він не включає юнацький вік в дитинство, чітко розмежовує дитинство від дорослості. Вік від 18 до 25 років складає скоріше початкову ланку в ланцюгу дорослого віку, чим кінцеву ланку в дитячому розвитку. Таким чином, на відміну від всіх ранніх концепцій, де юність традиційно залишалася у складі дитячого віку, вона вперше була названа Л.С.Виготським початком дорослого життя.

В дослідженнях Д.І. Фельдштейна розглянуті проблеми соціальної ситуації розвитку та провідної діяльності юнацького віку. Автор вказує на те, що зміна соціальної ситуації розвитку завжди пов'язана з переходом до нових видів діяльності. В юнацькому віці перебудовується вся система, і ведучою в психічному і соціальному розвитку стає розвинута форма пізнавальної діяльності, яка активно пов'язана з суспільною працею, що має певне значення для вибору професії [39,с.53].

Узагальнюючи огляд основних підходів у вітчизняній та зарубіжній психології, ми можемо стверджувати, що юність характеризується як етап: поганої емоційної адаптації (С.Холл); сексуального збудження, тривожності (З. Фрейд); відкриття внутрішнього Я (І.С.Кон); абстрактним формальним мисленням (Ж.Піаже); формуванням почуття власної відповідальності (Д.І.Фельдштейн); досягненням ідентичності (Е.Еріксон); формуванням світогляду (Л.І.Божович), зрілістю (Л.С.Виготський).

Незважаючи на велику кількість підходів у вивченні юнацького віку, кожен з них робить свій внесок в більш глибоке розуміння розвитку юнацтва.

Дослідження морального розвитку присвячені, в основному, вивченню процесу, завдяки якому індивід засвоює соціально схвалювані норми,

правила та винятки і починає орієнтуватися на них у своїй поведінці. Теорія та емпіричні дослідження сконцентровані на трьох концептуально відмінних аспектах цього процесу: моральному судженні (як людина міркує про моральні ситуації); моральній поведінці (як вона себе поводить у таких ситуаціях) та моральних почуттях (що вона при цьому відчуває).

Характерною рисою розвитку особистості в ранньому юнацькому віці є вироблення її світогляду, тобто системи поглядів на світ, суспільне життя, його минуле і майбутнє, на мораль, науку, мистецтво, на людину і сенс її життя. Світогляд, в процесі становлення, регулює взаємини юнаків та дівчат, впливає на формування їх ціннісних орієнтацій, на поведінку, ставлення до людей і проектування свого майбутнього.

У ранньому юнацькому віці моральна свідомість особистості піднімається на вищий щабель, ступінь свідомих моральних переконань. Молода людина обирає доцільні форми поведінки в різних ситуаціях, виходячи з власних моральних настанов і переконань.

Становлення моральних якостей старшокласників тісно пов'язане з формуванням їх моральних ідеалів. Моральні ідеали виступають як взірець, з яким учні звіряються у процесі свідомого самовиховання та самовдосконалення своєї особистості. Ідеали старшокласників стають більш узагальненими та усвідомлюються ними вже не у вигляді конкретної особи, як у підлітковому віці, а як певна система вимог до моральних якостей особистості [27,342с.].

Психологи вже давно звернули увагу на протиріччя юнацької моральної свідомості, в якій риторизм та категоричність оцінок незвичайним чином уживається з демократичним скепсисом та невпевненістю в обґрунтованості багатьох загальноприйнятих норм. Така протилежність пояснюється перш за все, якщо взяти психологічну сторону питання, інтелектуальними труднощами. На відміну від дитини, яка приймає дані їй правила поведінки на віру, юнак починає усвідомлювати їх відносність, але ще не завжди знає як їх можна підпорядкувати. Просте посилення на авторитети його вже не

задовольняє. Більш того, “руйнування” стає психологічною потребою, передумовою власного морального та інтелектуального пошуку. Поки особиста система цінностей у нього не склалася, юнак легко піддається моральному релятивізму: якщо все відносно, значить, все дозволено, все, що можна зрозуміти, можна виправдати і т.д. [26,241с.].

Як ми бачимо, в юнацькому віці виникає доволі багато труднощів у реалізації своїх моральних переконань. Основні причини цих труднощів саме в тому, що недостатньо виробити свої моральні орієнтації, поставити ціль, але необхідно знайти конкретні засоби для її досягнення і бути готовим до того, що етична поведінка – це далеко не завжди легко. Моральні цілі в ранньому юнацтві доволі абстрактні. Тому тяжко побачити в реальному житті їх виявлення і адекватно оцінити етичне значення конкретної ситуації. Труднощі, з якими стикаються молоді люди на шляху свого морального розвитку, посилюються тим, що моральна свідомість юнаків недостатньо діалектична. Тому оцінка ситуації відбувається звичайно з позиції одної моральної норми, без врахування взаємодії.

Проте, загалом соціальний розвиток старшокласників набуває нового сенсу. Він полягає в тому, що актуальними стають такі цінності, як справедливість, чесність, достоїнство, щирість, незалежність, воля, самостійність, любов. При цьому досвід освоюється через глибоке осмислення багатьох граней моральних категорій, критичну оцінку поведінки оточуючих людей.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1.1. Теорія особистісних конструктів Дж.Келлі

Сучасний етап розвитку психології знаменується величезною кількістю розробок та теорій, які намагаються з різних боків розкрити сутність людської поведінки. Надбання вчених дають нам змогу зрозуміти та пояснити немало психологічних феноменів та дають можливість їхнього аналізу. Зрозумівши те, чим живе людина, яким є її внутрішній світ, перед нами відкривається можливість прогнозування та контролю поведінки особистості.

У даному руслі помітною та обґрунтованою теорією стала когнітивна теорія особистісних конструктів Дж. Келлі. Він намагався розробити теорію, яка б могла пояснити психологію людини не тільки суто в науковому контексті, а так, щоб її змогла б зрозуміти та застосувати для себе кожна людина. “Він запропонував “зрівняти в правах” досліджуваних та психологів, висунувши у своїй концепції наступну метафоричну формулу, яка виражала пафос його підходу до вивчення особистості: кожна людина – це учений, дослідник, який не просто реагує на стимули, не просто засвоює інформацію яка іде ззовні, а висуває обґрунтовані гіпотези, перевіряє їх на практиці, будує свою маленьку “теорію світу” та відносин між людьми” [45,с.14]. Вчений відкидає вузьке розуміння про те, що тільки вчений-психолог, який носить білий халат, має відношення до прогнозу та контролю ходу подій в житті. Не розглядаючи людську істоту як деяку бездумну та безвольну краплю протоплазми, він наділяє людину-досліджуваного тими ж рисами, що й так званого ученого-психолога [47, с.437].

Дж. Келлі говорить, що “людина дивиться на світ крізь прозорі трафарети чи шаблони, які вона сам створює, а потім намагається пристосувати їх до тих реалій, з яких складається цей світ. Пристосування не завжди виявляється хорошим. Однак без таких шаблонів світ являється перед нею у вигляді настільки нерозрізненої однорідності, що вона не в змозі витягти з нього ніякого смислу. Для будь-якої людини навіть погане

пристосування своїх шаблонів до реальності корисніше від їх повної відсутності” [38,с.109].

Вчений називає такі шаблони конструктами. “Конструкти суть спроби тлумачення світу. Це вони дають можливість людині, та й більш низькоорганізованим тваринам теж, вибудувувати лінію поведінки – чи вона точно сформульована чи бездумно програється, виражена словесно чи зовсім безмовна, узгоджується чи розходиться з іншими лініями поведінки, розумно аргументована чи відчута нутром. Звичайно люди прагнуть удосконалювати свої конструкти, розширюючи їх набір, вносячи до них зміни для забезпечення кращого пристосування і включаючи їх як видові об’єкти в суперординатні конструкти чи системи. Намагаючись удосконалити конструкти, людина неодноразово зупиняється під впливом думки про шкоду, яка буде явно заподіяна системі внаслідок зміни субординатного конструкта. Часто її особистий внесок у більш широку систему чи її особиста залежність від неї настільки великі, що вона буде всіляко утримуватися від введення більш точного конструкта в її основу. Може знадобитися спеціальний психотерапевтичний вплив чи більш багатий життєвий досвід, щоб переконати людину вносити зміни у свою систему тлумачення аж до того моменту, коли можна буде включити в її склад новий і більш точний конструкт” [38, с.109].

Вводячи поняття конструкту, Келлі об’єднує дві функції: функцію узагальнення (встановлення схожості, абстрагування) та функцію протиставлення. Вчений підмітив одну дуже важливу особливість функціонування індивідуальних значень: коли ми щось виділяємо, називаємо, стверджуємо, ми завжди маємо на увазі і дещо конкретне, протилежне даному, актуалізованому в даний момент. Можливості конструкту обмежені, він може бути застосований тільки до деяких об’єктів. Це знайшло своє відображення в понятті “діапазону придатності” конструкту. Психологічно усвідомлений результат вийде тільки в тому

випадку, якщо елементи, що використовуються в репертуарних решітках, будуть потрапляти в “діапазон придатності” конструктів досліджуваного. Незважаючи на те, що людина може оцінити та взаємно віднести будь-які об’єкти за всіма параметрами, при порушенні правила діапазону придатності, психолог отримає не більш, ніж експериментальні артефакти, конструкти, які досліджуваний ніколи не використовує в житті [45, с.16-17].

Дж. Келлі надавав велике значення когнітивним аспектам людського функціонування, він також приймав до уваги і феномени, які З.Фрейд описував як несвідомі. Келлі не використовував конструкт “свідоме-несвідоме”, натомість, він використовував інший конструкт – “вербальний-довербальний”, щоб мати справу з явищами, які по-іншому довелося би інтерпретувати як свідоме або несвідоме. Вербальний конструкт може бути виражений словами, тоді як довербальний конструкт – це конструкт, який використовується навіть в тому випадку, якщо в людини немає слів, щоб виразити його. Довербальний конструкт засвоюється ще до того, як у дитини з’являється мовлення. Іноді один полюс конструкта недоступний для вербалізації, тоді він характеризується як підводний. Якщо людина стверджує, що люди творять лише добро, можна припустити, що інший полюс конструкта немов потоплений, знаходиться під поверхнею, так як людина, в принципі, повинна усвідомлювати наявність в світі і протилежних вчинків, щоб сформулювати “хороший” полюс конструкта. Таким чином, конструкти можуть бути недоступними для вербалізації та індивід може бути нездатним повідомити про всі елементи, які входять в її конструкт, але це не означає, що в індивіда є несвідоме. Незважаючи на визнання важливості довербальних і підводних конструктів, способи їх вивчення не були розроблені і в цілому ця область залишилась нерозвинутою.

Заслуга Дж. Келлі в тому, що він протиставляє свою теорію уявленням про людину як про “іграшку” непідкорених зовнішніх сил, “жертви” випадкових обставин або “провідника” внутрішніх неусвідомлюваних ірраціональних потягів – уявленням, які позбавляють людину від

відповідальності, пояснюючим, а фактично виправдовуючим будь-які вчинки та переживання дією різноманітних “сил”. “Людина-вчений” та “людина-дослідник” бачить своє головне завдання не просто в поясненні світу, а у намаганні передбачити та контролювати події та свою поведінку, враховувати наслідки певних дій та вчинків [45, с.15].

Теорія Дж.Келлі рефлексивна. Це метатеорія, яку сам вчений розглядав як своєрідну психологічну гносеологію. В основу концепції покладено філософський принцип, який він формулював як “конструктивістський альтернативізм”. За цим терміном доволі проста думка: одну і ту ж подію, одну і ту ж думку, можна розглядати через сітку різноманітних конструктів. Причому у тою мірою, в якій такі “альтернативні конструкції” дозволяють добре передбачати та контролювати події, вони мають право на існування. Цей принцип знайшов своє відображення в психологічній практиці. Так, завдання психолога – проникнути в “особисту теорію” світу досліджуваного, реконструювати його особисту систему уявлень, намагатися поглянути на світ “очима іншого”, не нав’язуючи та не приписуючи йому власних конструктів. Обережне ставлення до конструктів людини, намагання виключити саму можливість нав’язування не належних їй уявлень – відмінна риса техніки репертуарних решіток [45, с.20].

Підхід Дж.Келлі – ідеографічний, що розглядає особистість як особливу та унікальну цілісність. Разом з тим, це вже не та традиційна ідеографічна психологія, яка будувалася на інтуїтивному пізнанні іншого і самого себе, апелювала до особливої пронизливої здібності психолога-дослідника. Цей підхід озброєний науковим методом, що дозволяє “поглянути на світ очима іншого” і не просто зрозуміти, а й намагатися передбачити оцінки та відношення конкретних людей. Разом з тим, для цього напрямку властива тенденція протиставлення номотетичним підходам.

2.1.2. Теоретичні витоки та призначення репертуарних особистісних методик, основні техніки їх побудови

Велика кількість методів та методик психології досліджує особистість так, щоб отримані дані можливо було перенести на всіх інших людей. Проте, в таких дослідженнях існувала проблема того, що людина розглядалася як шаблон, така, що володіє якостями, що властиві всім. Проте особистість вимагає індивідуального підходу, який би міг відкрити погляд на людину, як індивідуальну та неповторну особистість. “Психологи зараз більше знають про мислення взагалі, ніж можуть розібратися в мисленні конкретної людини; більше знають про розвиток та формування особистості загалом, ніж можуть описати та пояснити поведінку конкретної людини”[45, с.5-6].

“Сучасна людина не терпить зрівнювання, вона включається в суспільний процес не просто в силу необхідності, а свідомо. Така людина потребує і особливого, бережного ставлення до себе, індивідуального підходу” [45, с.5]. Лише такий підхід та особистісний принцип може повною мірою розкрити глибину людської особистості.

Перед практичною психологією постає проблема вивчення того, як конкретна людина пізнає та сприймає складний світ соціальних стосунків, інших людей та самого себе, як формується цілісна система уявлень і відносин конкретної людини. Іншими словами, потрібно розробити підходи та заходи, які дозволяють включити в науковий аналіз не тільки загальне та типове, але й одиничне та унікальне в особистості людини. Саме таким індивідуально-орієнтованим методом особистісної діагностики став метод репертуарних решіток. Цей термін запропонований автором методу і теорії конструктів Джорджем Келлі [45, с.6-7].

В загальному вигляді репертуарна решітка представляє собою матрицю, певним чином організовану, котра заповнюється або самим досліджуваним або експериментатором в процесі структурованого інтерв'ю. Рядки матриці традиційно називаються конструктами, стовпчики – елементами. В даному випадку говорять про так звані первинні, поверхові

конструкти. Реальні, або глибинні конструкти ще потрібно виявити. Реальні конструкти часто не усвідомлюються самою людиною в своїй формі, а проявляються на поверхні під великою кількістю назв, вербальних ярликів [36, с. 152].

Визначення “репертуарна” означає, що елементи обираються за певними правилами, так, щоб вони відповідали будь-якій одній області і всі разом були пов'язані контекстом аналогічно репертуару ролей у п'єсі. Припускається, що змінюючи репертуар елементів, можна “налаштовувати” методики на виявлення конструктів різного рівня спільності і тих, що відносяться до різних підсистем. Другий зміст цього визначення заключається в тому, що в техніці репертуарних решіток часто елементи задаються у вигляді узагальнених інструкцій, репертуару ролей, на місце яких кожна конкретна людина образно підставляє своїх знайомих людей або конкретні предмети, якщо в якості елементів задані назви предметів [45, с.7].

Аналіз репертуарної решітки дозволяє оцінити силу і спрямованість зв'язків між конструктами, людини яка їх заповнює, виявити найбільш важливі і значимі параметри (глибинні конструкти), що лежать в основі конкретних оцінок і відносин, побудувати цілісну підсистему конструктів, що дозволяє описати та передбачити оцінки та відношення людини.

Незважаючи на різноманітність типів методик, способів отримання первинних оцінок і прийомів аналізу, це єдине спрямування, що розвивається на основі теорії конструктів Дж. Келлі, що називається технікою репертуарних решіток. Сьогодні це цілий напрям в експериментальній психології. Гнучкість та ефективність репертуарних методик, якість та кількість інформації, що отримується, роблять їх придатними для вирішення широкого кола завдань. Методики цього типу використовуються в різних областях практичної діяльності: в педагогіці і соціології, в медицині, в рекламі і дизайні, в таких областях практичної психології, як психологічне консультування педагогічні, клінічні та організаційні психологічні служби. Репертуарні решітки виявились методом, який ідеально підходить для

реалізації в вигляді діалогових програм на персональних комп'ютерах, що також допомагало їх широкому розповсюдженню [45, с.8].

Метод репертуарних решіток – сучасний метод, орієнтований на використання комп'ютерних технологій. Переваги цього методу повністю розкриваються тоді, коли є можливість, провівши дослідження, швидко обробити результати та проаналізувати їх, з тим, щоб уже при наступній зустрічі з досліджуваним можна було уточнити та перевірити думки, що виникли, скласти та провести решітку іншого типу, а якщо це необхідно, то і доповнити минулу [45, с. 11].

Отже, метод репертуарних решіток – це індивідуально спрямований напрямок дослідження особистості, який зародився в області теорії особистісних конструктів Дж. Келлі. Метод дає змогу досліджувати людину, не як пересічну, звичайну та подібну до всіх, а як всебічну особистість, подібних якій немає.

Дж. Келлі показав, що систему особистих конструктів зручно уявити у вигляді сукупностей, що знаходяться в ієрархічних структурах біполярних конструктів. Так, наприклад, словник є образним відображенням загальноприйнятого взаємозв'язку вербалізованих конструктів. Проте конструкт – це відмінна ознака, а не вербальний знак.

Конструкт можна уявити собі як референтну вісь, основний параметр оцінки, найчастіше невербалізований, та той, що не має відображення в символі, іноді взагалі нічим не позначений. На поведінковому рівні його можна розглядати як відкритий людиною спосіб поведінки; система ж конструктів забезпечує кожну людину власною сіткою поведінкових стежок [45, 31].

Перша проблема, яку має вирішити дослідник, плануючи експеримент – що використовувати в якості первинних конструктів. В теорії Дж. Келлі застосовуються різні процедури виклику первинних конструктів у досліджуваного. Для виклику конструктів можна застосовувати будь-яку проєктивну техніку та будь-який матеріал, наприклад твір на вільну тему,

просту бесіду. Однак, більш структуровані та спеціально розроблені способи виклику конструктів є більш ефективними, позаяк полегшують завдання досліджуваному і задають конкретний, необхідний саме для даного дослідника контекст. Найбільш відомі з них: метод триад (досліджуваному пропонується з трьох елементів вибрати та назвати два найбільш схожих між собою і визначити чим вони відрізняються від третього); метод повного контексту (досліджуваний одразу працює з повним набором елементів, групуючи їх та протиставляючи різними способами) та їх варіанти - методи самоідентифікації та самоперсоніфікації.

Проблема вибору елементів багато в чому схожа з проблемою викликаних та заданих конструктів. Від вибору елементів залежить і рівень значимості конструктів, і рівень їх релевантності для даної конкретної людини. Відношення між конструктами та елементами достатньо складні. Конструкт – це особлива “референтна вісь”, елементи ж, які в одному контексті виявляються на одному полюсі, в другому можуть виявитися на протилежному. З іншого боку, кожен конструкт має свій діапазон придатності. Можливості його застосування до оцінки людей, об’єктів та подій, як правило, не мають меж. Елементи повинні бути релевантні одній підсистемі конструктів. Якщо ж дослідника цікавлять декілька областей одразу, то необхідно будувати решітку для кожної області окремо, а потім досліджувати відношення між підсистемами конструктів.

2.2.1. Метод репертуарних решіток Дж. Келлі

Одним із розповсюджених методів, запропонованих Дж. Келлі, є “метод мінімального контексту”. З репертуарного набору вибираються трійки елементів. Для кожної трійки досліджуваний має вибрати двох найбільш схожих в чомусь між собою, та тих, що відрізняються за цим параметром від третього. Обов’язкова вимога полягає в тому, щоб два полюси конструкта були визначені (принцип біполярності). Якщо елементів не дуже багато, можна брати всі можливі трійки з набору. Однак, як

показують конкретні дослідження (Похилько В.І., Федотова Є.О., 1984), після тридцяти трійок рідко з'являються нові конструкти. Тому на практиці, як правило, обмежуються невеликим колом тріад. Наприклад, з таким розрахунком, щоб кожен елемент зустрівся з іншим хоч один раз.

Метод самоперсоніфікації – варіант методу тріад, різницю складає те, що в кожному тріаду, в якості одного з елементів входить елемент “Я сам”. Цей метод дозволяє виявляти найбільш особистісно-релевантні конструкти.

При використанні методу повного контексту досліджуваній працює одразу зі всім набором елементів та класифікує їх різними способами. Таким методом можна викликати невербальні конструкти, наприклад попросити досліджуваного розкласти картки на дві групи за схожістю між собою. Після того як номери карток переписані в групі, досліджуваного просять розкласти картки іншим способом [4, с232].

Процедури “драбини” та “пірамід” дозволяють викликати суперординатні (більш базові, широкі) і субординатні конструкти (підпорядковані). Процедури можуть бути застосовані самостійно або до вказаних на минулому етапі конструктів. Дослідник обирає один з першочергово викликаних конструктів і пропонує розглянути його більш уважно. Наприклад, був вибраний конструкт “спокійний – комунікабельний”. Досліджуваному пропонується обрати полюс, більше близький до нього [4, 233].

Процедура “драбини” дозволяє підніматися з конструкту більш низького рівня до найбільш загальних та широких для даної людини.

Процедури побудови “піраміди” дозволяють викликати конструкти більш низького рівня, більш детальні, субординатні. Ці дві процедури можна поєднувати. Наприклад, починаючи з “драбини”, переходити на побудову піраміди і навпаки [4, с. 233].

Найбільш придатними для математичного аналізу є рангова та оціночна решітки.

Рангова решітка є популярною та простою за процедурою проведення. Вибрані елементи виписуються на картки, після чого досліджуваного просять прорангувати елементи за кожним конструктом від одного полюса до іншого. В матриці на перехресті рядів (конструктів) і стовпчиків (елементів) стоять ранги кожного елементу за кожним конструктом. Рангова процедура може бути вдосконалена. П.Боксер запропонував поєднувати рангування з графічною шкалою. Ця процедура зручна тоді, коли виконується безпосередньо за екраном дисплея (за допомогою діалогової програми), але може бути проведена з допомогою звичайного олівця та паперу. Досліджуваному пропонують градуйовану графічну шкалу та просять по ній прорангувати (поставити олівцем номери) елементи. Ця процедура є найбільш зручною для репертуарних решіток, вміщує переваги рангових процедур (ясність процедури для досліджуваного) і оціночних (можливість отримувати шкали більш високих рівнів) [4, с. 234].

В процедурі оціночної решітки досліджуваний має оцінити окремо кожен елемент за кожним конструктом. Дрібність оціночної шкали може бути різною, однак більше семи градацій шкал застосовувати не рекомендується, бо у досліджуваного відбувається закріплення одиниць та якість оцінки знижується. Цікавий варіант оціночної решітки – решітка типу “галочок та пробілів”. Досліджуваного просять у матриці поставити “галочку”, якщо елемент належить до лівого поля конструкту і залишити пробіл, якщо до правого. Мірою зв’язку для конструктів для такої решітки може слугувати простий чотириклітинний ф-коефіцієнт [4, с.234].

У нашому дослідженні ми використовували метод оціночних решіток, в сукупності з факторним аналізом. Такий аналіз дозволяє наочно представити структуру зв’язків між елементами і між конструктам, виявити глибинні конструкти.

2.2.2. Принципи, організація та структура дослідження

Досліджувані – учні одинадцятих класів Миропільської гімназії №1. Вибірка складає 20 людей (з них 10 хлопців та 10 дівчат; 10 відмінників та 10 учнів, які навчаються на посередньому рівні (на 3-4)).

У методологію дослідження конструю “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників нами було включено метод опитування та метод оціночних решіток Дж.Келлі. Статистична обробка даних виконана з допомогою факторного аналізу.

Опитування проводилось з метою виявлення актуальних для старшокласників морально неоднозначних ситуацій, які в подальшому були включені як елементи в оціночну решітку.

Вибірка для опитування – 50 учнів одинадцятих класів. Досліджуваних просили розповісти дві історії з життя, де можна було б виділити прояви справедливості-несправедливості, доброти-зла, щедрості-скупості і т.п. На основі отриманих даних для проведення другої частини дослідження нами були взяті такі історії:

1. Хлопець, який навчається у школі на посередньому рівні добре підготувався до уроку (вивчив вірш), проте вчителька навіть не звернула уваги на рівень його підготовки і поставила оцінку набагато меншу, ніж він заслуговував. Коли він попросив обґрунтувати таку оцінку, вчителька накричала на нього і наказала мовчати або вона взагалі поставить двійку.
2. Дівчина, яка зазвичай навчається погано і отримує погані оцінки (проте має хороші здібності) добре підготувалася до уроку. Вчитель похвалив її, поставив відмінно, тим самим заохотивши її навчатися краще.
3. Лише в одній дівчини зі всього класу був комп'ютер. Всі однокласники спілкувалися з нею, ставили в приклад, постійно заходили в гості, але коли комп'ютери з'явилися у всіх її друзів, про неї забули і навіть перестали спілкуватися.

4. Хлопець, у якого є комп'ютер, користується популярністю в класі. Після того, як в інших учнів з'явилися комп'ютери, вони продовжували з ним дружити навіть більше, просити у нього поради та допомоги щодо "комп'ютерних справ".
5. В одному з класів навчається хлопець, який набагато розумніший за всіх інших учнів, навіть геніальний (завжди першим виконував усі завдання вчителів, бере участь у різноманітних олімпіадах і перемагає), проте всі учні ставляться до нього негативно, навіть висміюють та знущаються.
6. Інший хлопець навчається погано, завжди отримує двійки, не ладнає з однокласниками, ображає дівчат, проте вони натомість завжди його розуміють, допомагають в навчанні, підтримують у складних ситуаціях.
7. Дівчина стала свідком бійки, винуватцем якої був її найближчий друг. Наступного дня її викликали до міліції (як єдиного свідка) на допит. Вона сказала, що винен інший хлопець, а її друг був жертвою.
8. Та ж дівчина на допиті чесно відповіла, що винен її друг.
9. У класі навчається інвалід, який не може вільно пересуватися. Однокласники ставляться до нього як до "недоробленого", не поважають, не спілкуються, не допомагають.
10. У класі навчається інвалід. Однокласники ставляться до нього з повагою, як і до інших людей, спілкуються "на рівних" та допомагають.
11. У день закоханих у школі працювала пошта доставки валентинок, кожна дівчина в класі отримала по такому подарунку і лише одна, найбільш скромна залишилась ні з чим. Вона зажурилася і втратила надію, але один із однокласників помітив це і написав для неї листівку. Дівчина зраділа і подякувала однокласнику.
12. У день закоханих одна з дівчат не отримала вітальної листівки, що дуже зіпсувало їй настрій. Однокласники висміяли її (адже кожному було чим похизуватися) і сказали, що це підтверджує, що вона нікому не потрібна.

13. Хлопець попросив допомоги у свого друга, той допоміг йому, хоч затратив на це багато сил і часу. Хлопець віддячив йому, подарувавши йому плеєр, який друг давно хотів мати.
14. Та ж ситуація, проте хлопець купив плеєр, але не стримався і забрав його собі. Другу нічим не віддячив.
15. На перерві учениця розбила улюблену вазу вчительки. Всі це бачили, але коли вчителька дізналася про це і запитала, хто це зробив, жоден учень не відповів і вона покарала всіх.
16. Та ж ситуація, але коли вчителька запитала хто винен, одна з учениць вказала на винуватицю, яку суворо покарали. Ту, яка розповіла, похвалили.

У даних ситуаціях старшокласники давали оцінку таким моральним категоріям:

1. добро;
2. зло;
3. справедливість;
4. несправедливість;
5. чесність;
6. брехливість;
7. честь;
8. безчестя;
9. відповідальність;
10. безвідповідальність;
11. совісність;
12. безсовісність;
13. працелюбність;
14. лінощі;
15. щедрість;
16. скупість.

До уваги нами були взяті ситуації, які мали найбільшу повторюваність, найбільшу широту застосування (напр. для хлопців і для дівчат, для відмінників та трієчників) та мають сильний вплив на свідомість старшокласників, оскільки торкаються актуальних проблем юнацького віку.

Зазначеним ситуаціям ми надали полярності (в одній проявляється доброта, у іншій – зло), так як категорії, які ми досліджуємо – полярні. Якщо взяти для дослідження однополярні ситуації, то і оцінки будуть однополярними, а ми досліджуємо конструкти, головною основою яких є двополярність.

Кожну із ситуацій досліджувані оцінювали на прояв зазначених вище моральних категорій за десятибальною шкалою. За кожною з них ми виконали факторний аналіз даних та виділили головні конструкти всіх досліджуваних.

Вибір нами методу дослідження обумовлений широтою його застосування, точністю визначення конструктів, можливістю наочного представлення виділених конструктів та легкістю кількісного і якісного аналізу отриманих даних. Метод оціночних решіток Дж.Келлі дозволяє просто і легко визначити особистісні конструкти досліджуваних, порівняти їх між собою та математично підтвердити отримані дані.

Перевагою методики в обробці даних виявилася широта можливих методів інтерпретації, кількісної та якісної обробки. Ми мали змогу провести факторний аналіз даних, який значно спростив інтерпретацію та дав змогу графічно представити результати.

Розділ III. ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТРУКТУ “СПРАВЕДЛИВІСТЬ-НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ” У СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНИХ КОНСТРУКТІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ

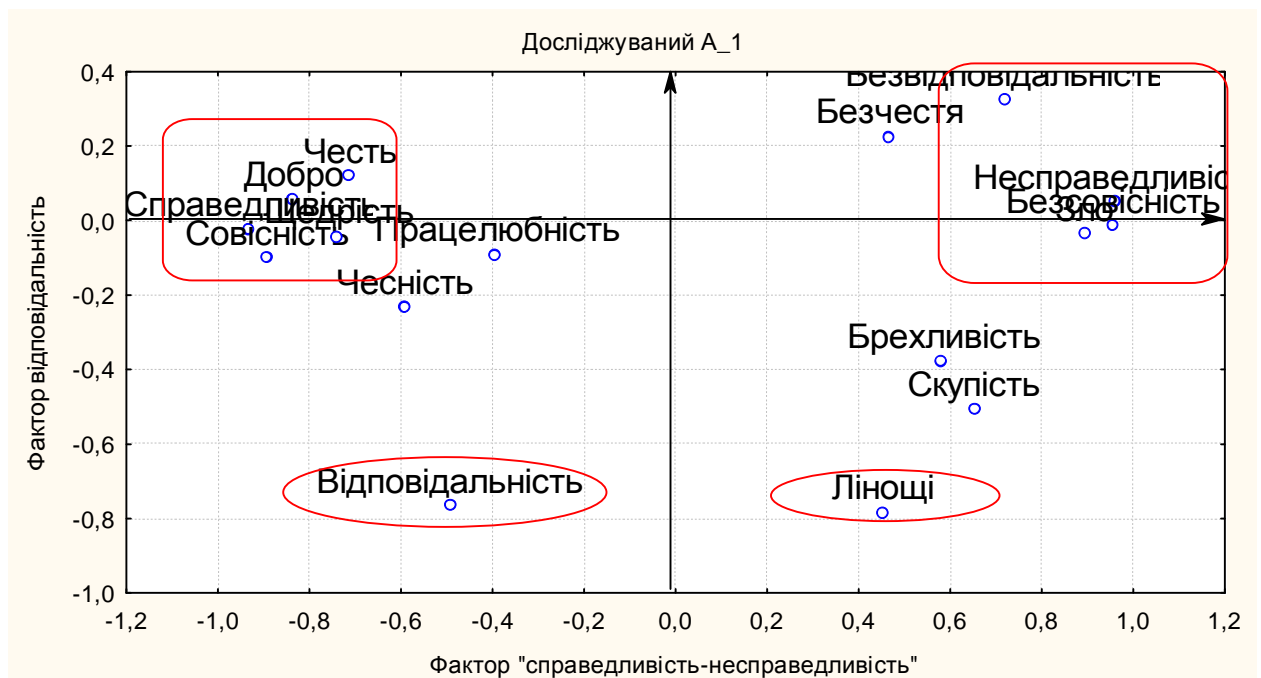
3.1. Аналіз результатів дослідження конструкту “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників

Аналіз отриманих результатів був здійснений нами за допомогою факторного аналізу, який дав змогу ґрунтовно характеризувати дані, представити графічне зображення результатів що значно спростило їх порівняння.

Аналіз результатів дослідження конструкту “справедливість-несправедливість” (хлопці)

Обробка результатів досліджуваного А_1

При обробці оціночної решітки досліджуваного А_1 було виділено два фактори. Перший фактор описує 53,2% масиву даних, другий фактор – 64,8%.

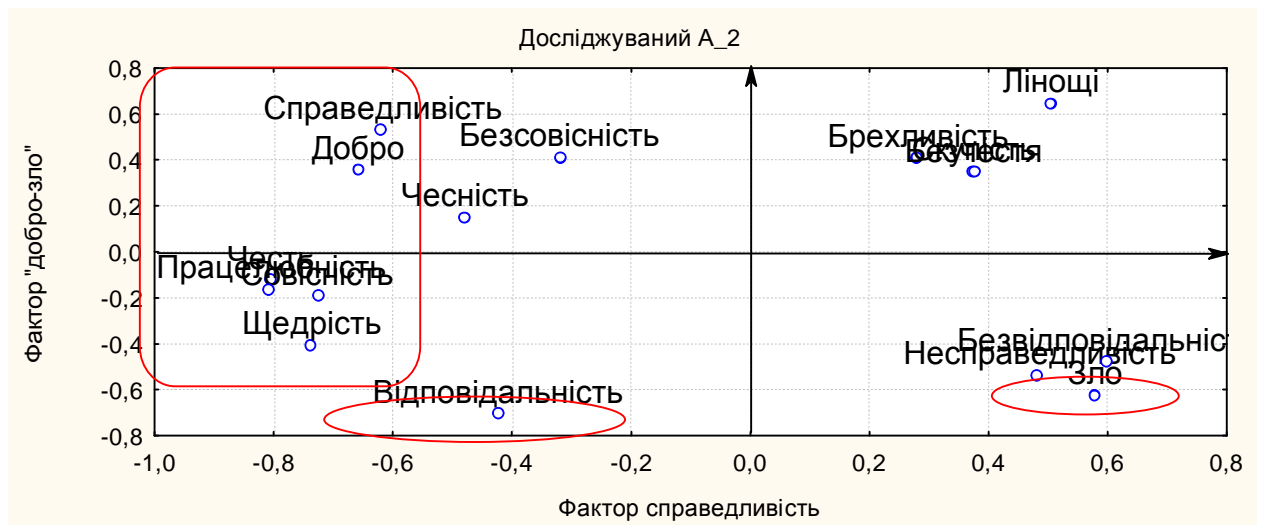

До значимих факторів увійшли конструкти “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “совісність-безсовісність”, “відповідальність-безвідповідальність”. Значимою виявилася і така якість, як лінощі. (Див. додаток 1.)

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” у свідомості досліджуваного поєднується із конструктами “добро-зло”, “совісність-безсовісність” та “відповідальність-безвідповідальність”, відповідно і з такими якостями особистості.

Обробка результатів досліджуваного А_2

При обробці оціночної решітки досліджуваного А_2 було виділено два фактори. Перший фактор описує 32,7% масиву даних, другий фактор – 51,9%.

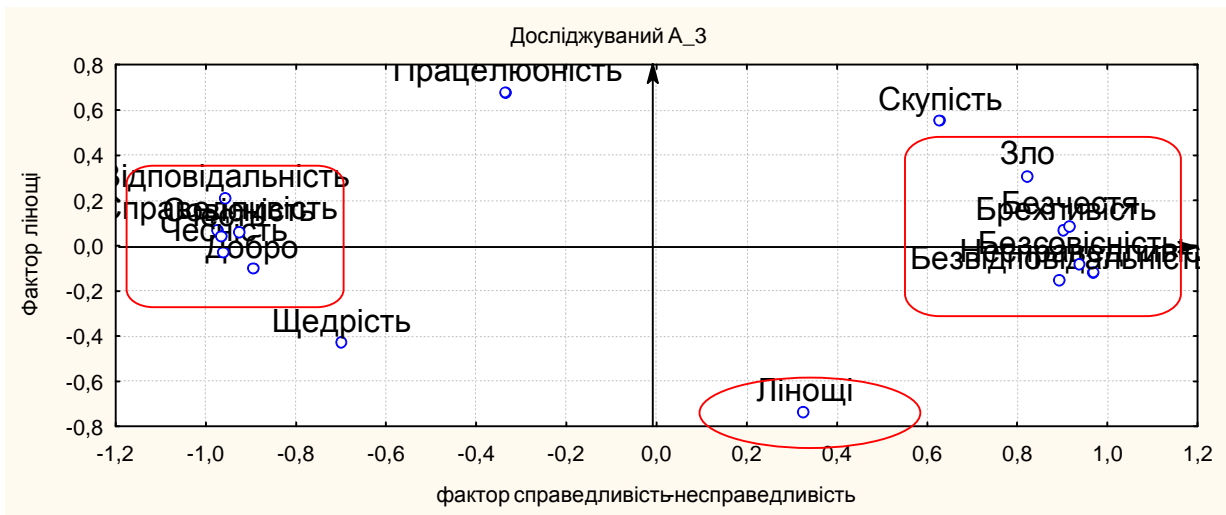
До значимих факторів увійшов конструкт “добро-зло”. Також значимими виявилися такі якості як справедливість, честь, працелюбність, совісність, щедрість, відповідальність. (Див. додаток 2).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваного з таким конструктом як “добро-зло”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваного А_3

При обробці оціночної решітки досліджуваної А_3 було виділено два фактори.

Перший фактор описує 71,4% масиву даних, другий фактор – 82,1%.

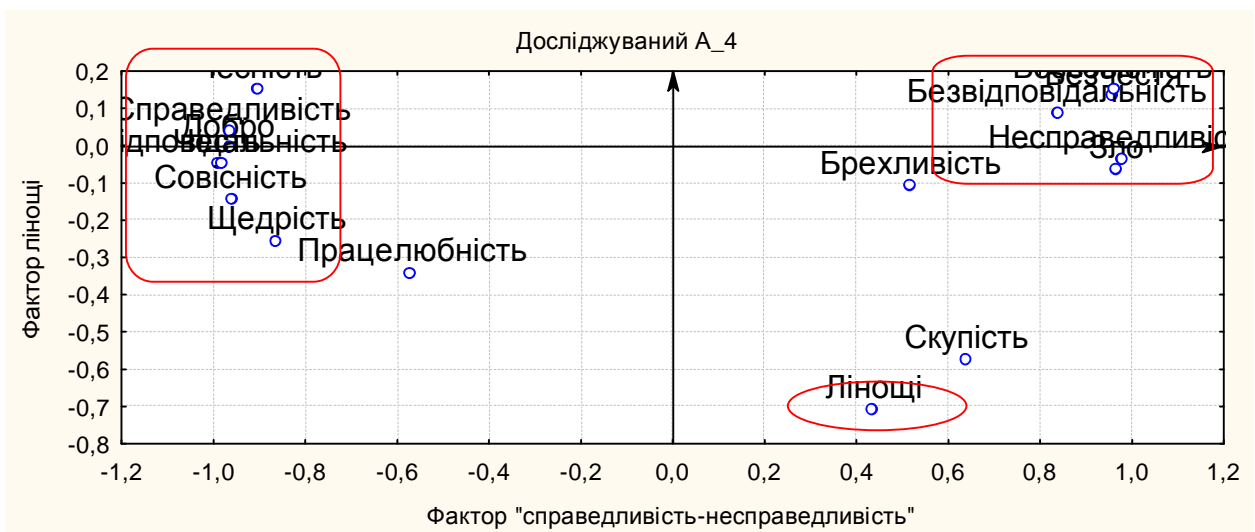

До значимих конструктів досліджуваного увійшли: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”. Також високі показники отримала така якість як лінощі. (Див. додаток 3).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваного з конструктами “добро-зло”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, відповідно і з такими особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваного А_4

При обробці оціночної решітки досліджуваного А_4 було виділено два фактори. Перший фактор описує 74,4% масиву даних, другий фактор – 81,4%.

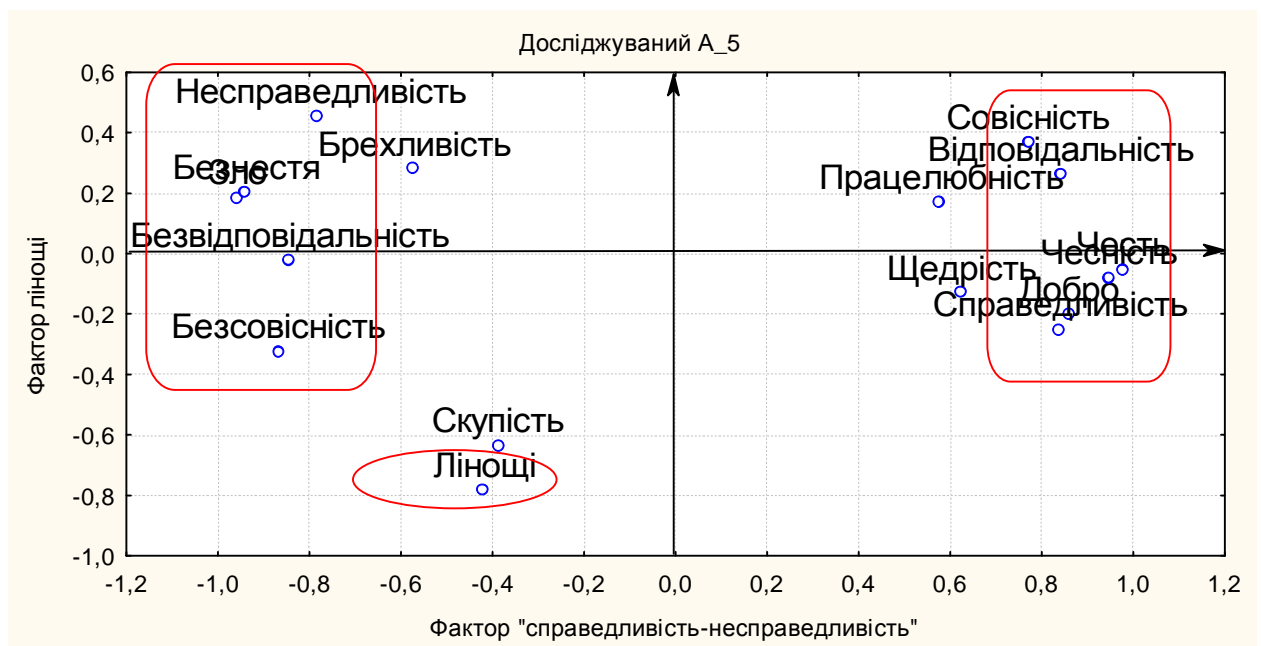

До значимих конструктів досліджуваного увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”. Також значимими виявилися такі якості як щедрість та лінощі. (Див. додаток 4).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваного з такими конструктами як “добро-зло”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваного А_5

При обробці оціночної решітки досліджуваного А_5 було виділено 2 фактори. Перший фактор описує 61,5% масиву даних, другий фактор – 73% .

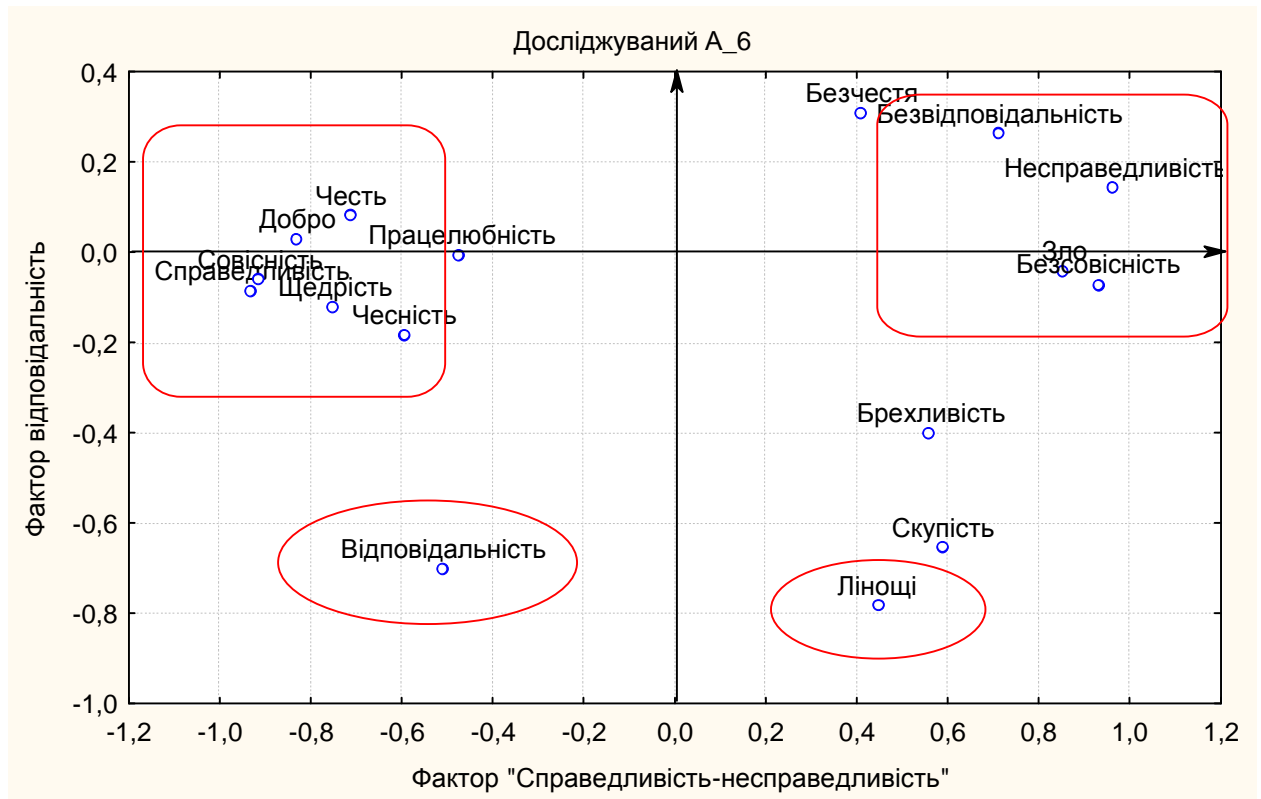
До значимих конструктів досліджуваного увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, також значимою якістю було виділено лінощі. (Див. додаток 5).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваного з такими конструктами як “добро-зло”, “честь-

безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваного А_6

При обробці оціночної решітки досліджуваного А_6 було виділено два фактори. Перший фактор описує 52,3% масиву даних, другий фактор – 64,5%.

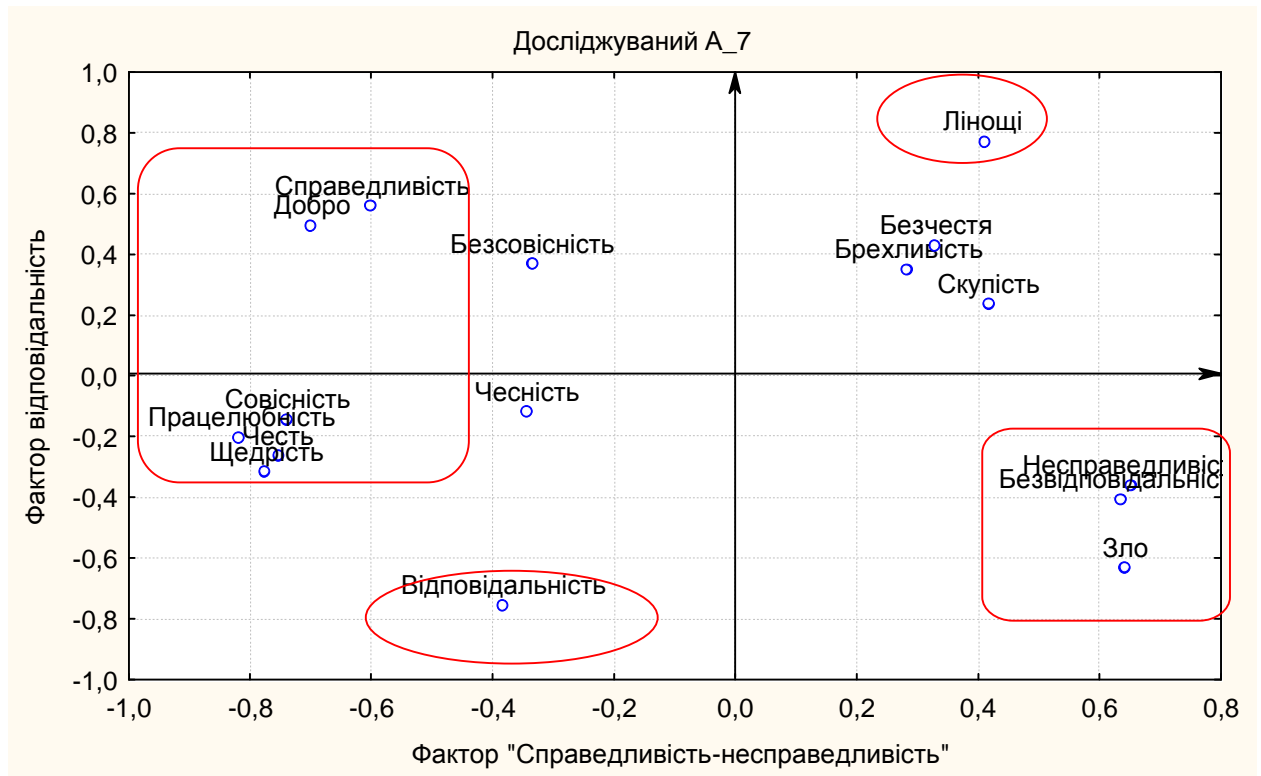

До значимих конструктів досліджуваного увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, також значимими якостями було виділено лінощі, відповідальність та честь. (Див. додаток б).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваного з такими конструктами як “добро-зло”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваного А_7

При обробці оціночної решітки досліджуваного А_7 було виділено два фактори. Перший фактор описує 33,7% масиву даних, другий фактор – 53,4%.

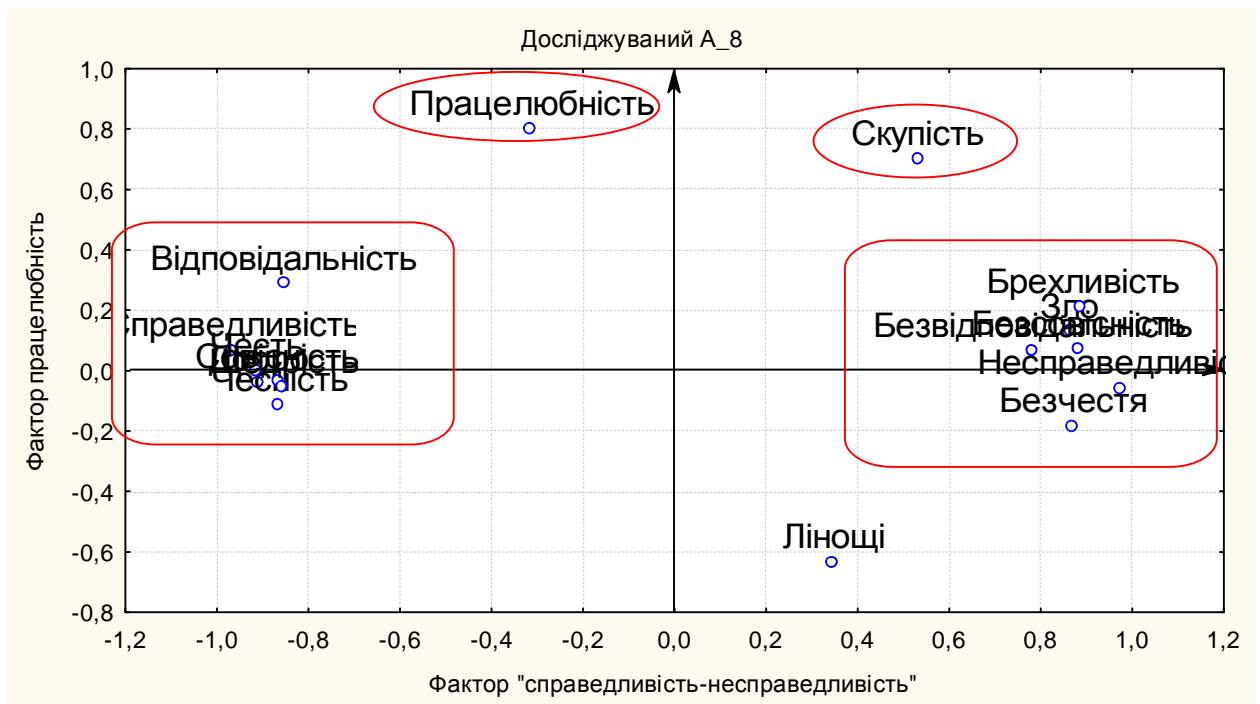

До значимих конструктів досліджуваного увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “відповідальність-безвідповідальність”, “працелюбність-лінощі”, також значимою якістю було виділено совісність. (Див. додаток 7).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваного з такими конструктами як “добро-зло”, “відповідальність-безвідповідальність”, “працелюбність-лінощі”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваного А_8

При обробці оціночної решітки досліджуваного А_8 було виділено два фактори. Перший фактор описує 66,9% масиву даних, другий фактор – 77,9%.

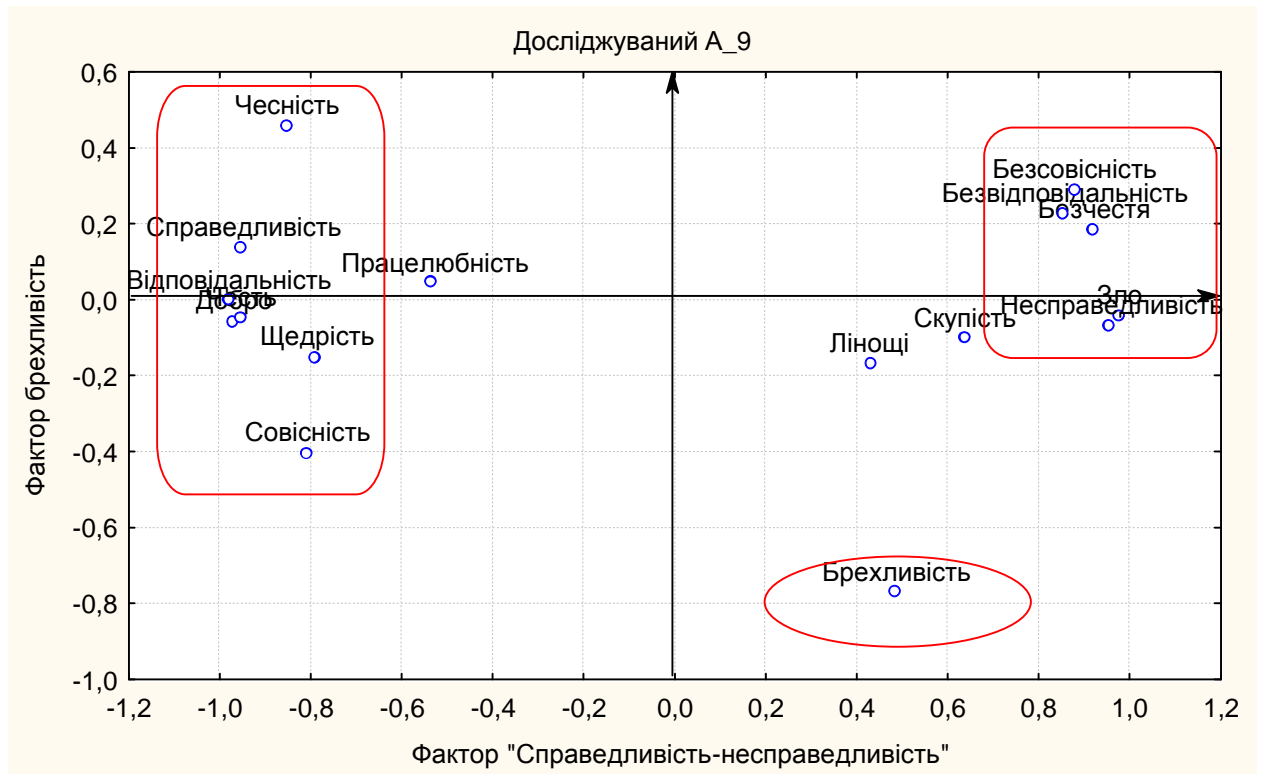

До значимих конструктів досліджуваного увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “совісність-безсовісність”, “відповідальність-безвідповідальність”, “щедрість-скупість”, також значимою якістю було виділено працелюбність. (Див. додаток 8).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваного з такими конструктами як “добро-зло”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “совісність-безсовісність”, “відповідальність-безвідповідальність”, “щедрість-скупість”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваного А_9

При обробці оціночної решітки досліджуваного А_9 було виділено два фактори. Перший фактор описує 69% масиву даних, другий фактор – 76,8%.

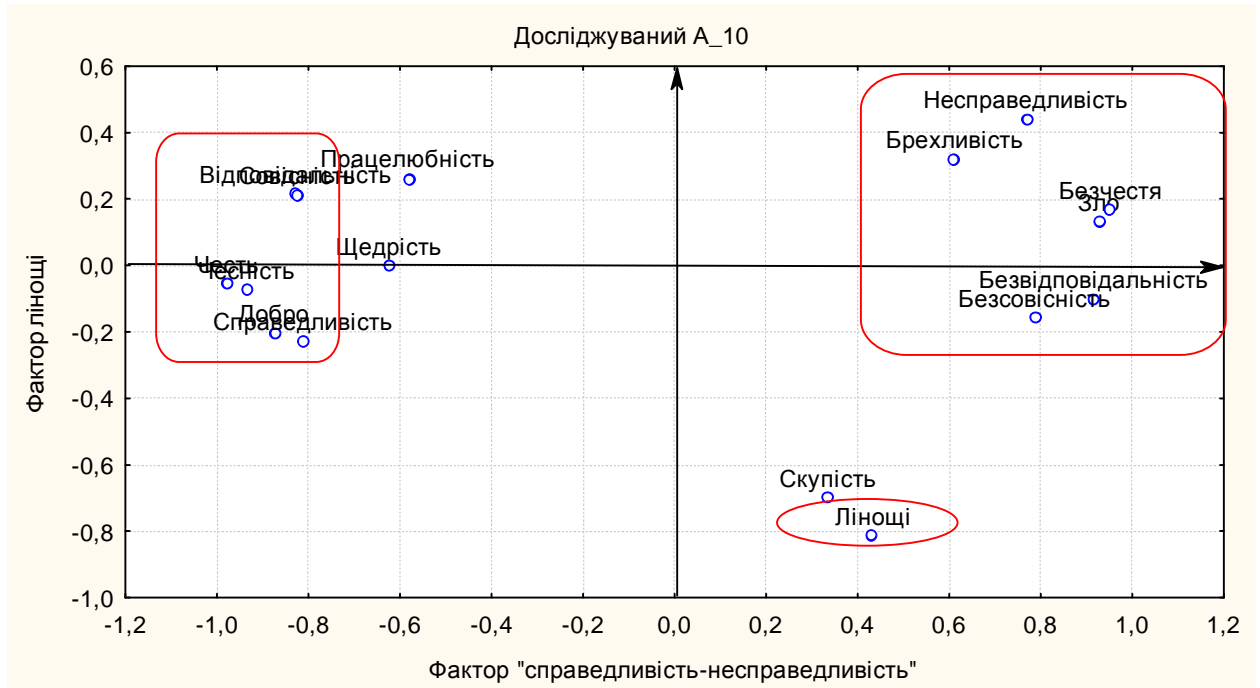

До значимих конструктів досліджуваного увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “совісність-безсовісність”, “відповідальність-безвідповідальність”, також значимою якістю було виділено щедрість. (Див. додаток 9).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваного з такими конструктами як “добро-зло”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “совісність-безсовісність”, “відповідальність-безвідповідальність”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваного А_10

При обробці оціночної решітки досліджуваного А_10 було виділено два фактори. Перший фактор описує 61,4% масиву даних, другий фактор – 72,6%.

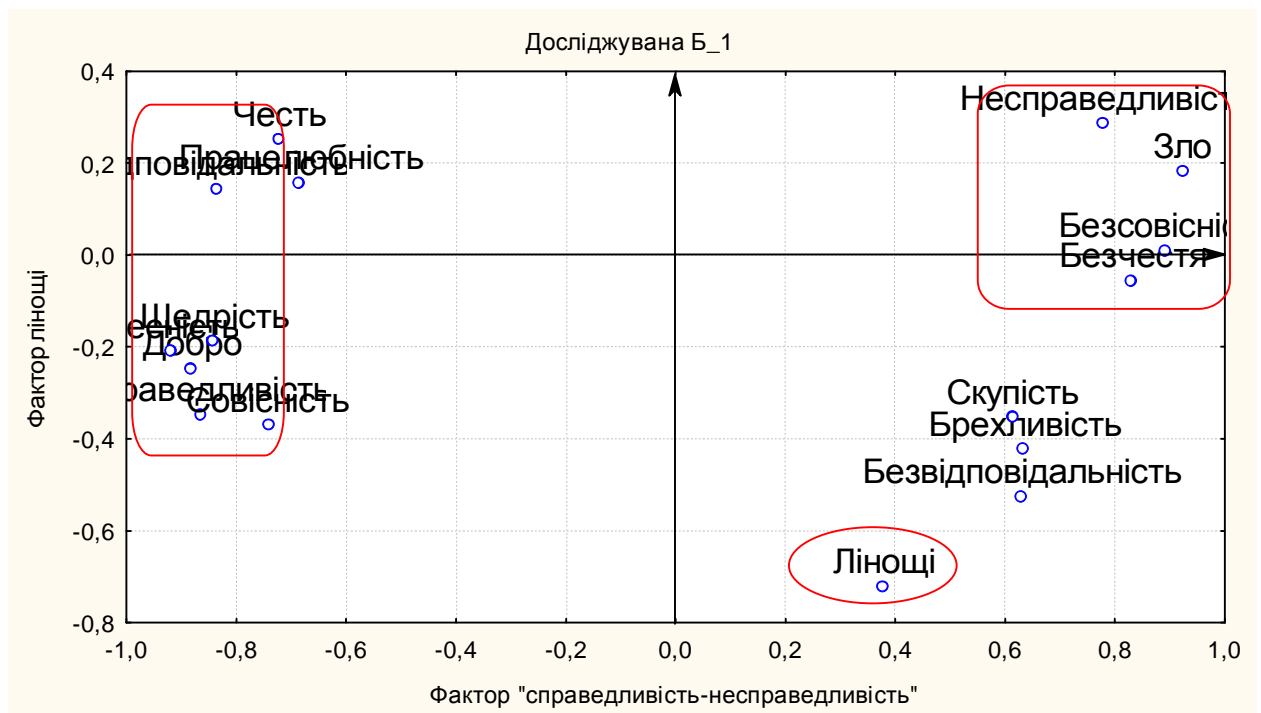
До значимих конструктїв досліджуваного увїшли такі: “добро-зло”, “справедливїсть-несправедливїсть”, “честь-безчестя”, “совїсність-безсовїсність”, “вїдповїдальність-безвїдповїдальність”, “щедрїсть-скупїсть”, також значимими якостями було видїлено чеснїсть та лїнощі. (Див. додаток 10).

Отже, конструкт “справедливїсть-несправедливїсть” поєднується у свїдомостї досліджуваного з такими конструктами як “добро-зло”, “честь-безчестя”, “совїсність-безсовїсність”, “вїдповїдальність-безвїдповїдальність”, “щедрїсть-скупїсть”, вїдповїдно з такими ж особистїсними якостями.

Аналіз результатів дослідження конструкту “справедливість- несправедливість” (дівчата)

Обробка результатів досліджуваної Б_1

При обробці оціночної решітки досліджуваної Б_1 було виділено два фактори. Перший фактор описує 59,9% масиву даних, другий фактор – 70,6%.

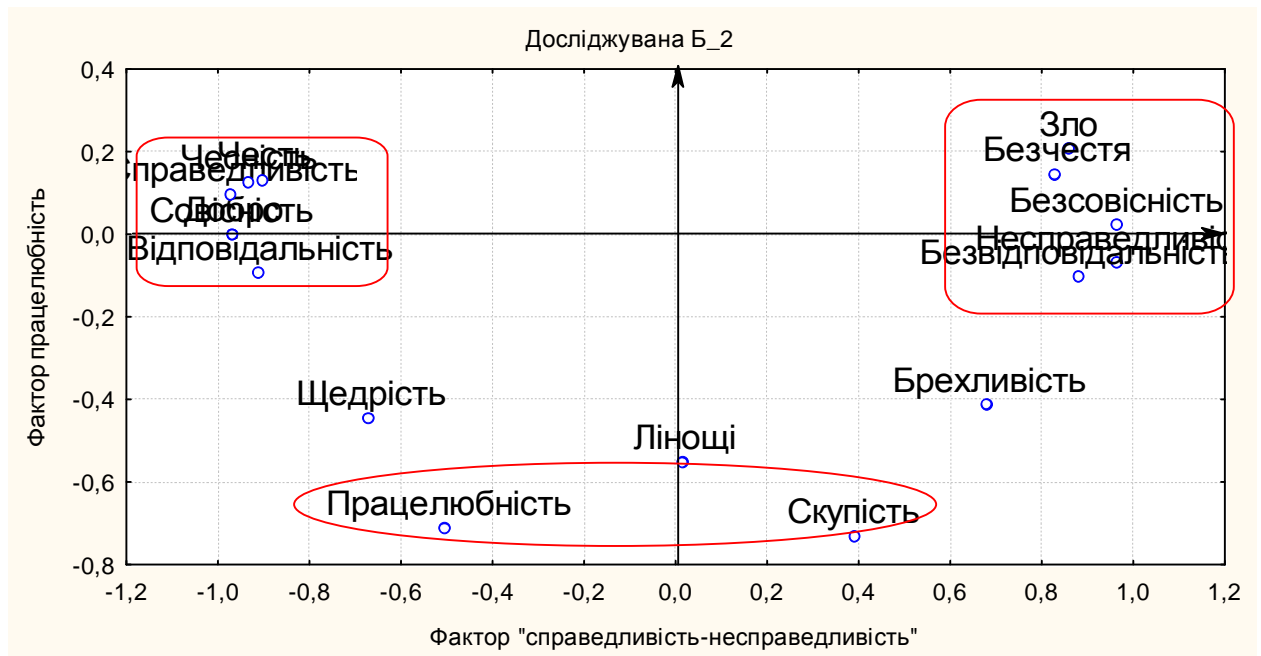

До значимих конструктів досліджуваної увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “честь-безчестя”, “совісність-безсовісність”, також значимою якістю було виділено лінощі. (Див. додаток 11).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваної з такими конструктами як “добро-зло”, “честь-безчестя”, “совісність-безсовісність”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваної Б_2

При обробці оціночної решітки досліджуваної Б_2 було виділено два фактори. Перший фактор описує 66,9% масиву даних, другий фактор – 78,5%.

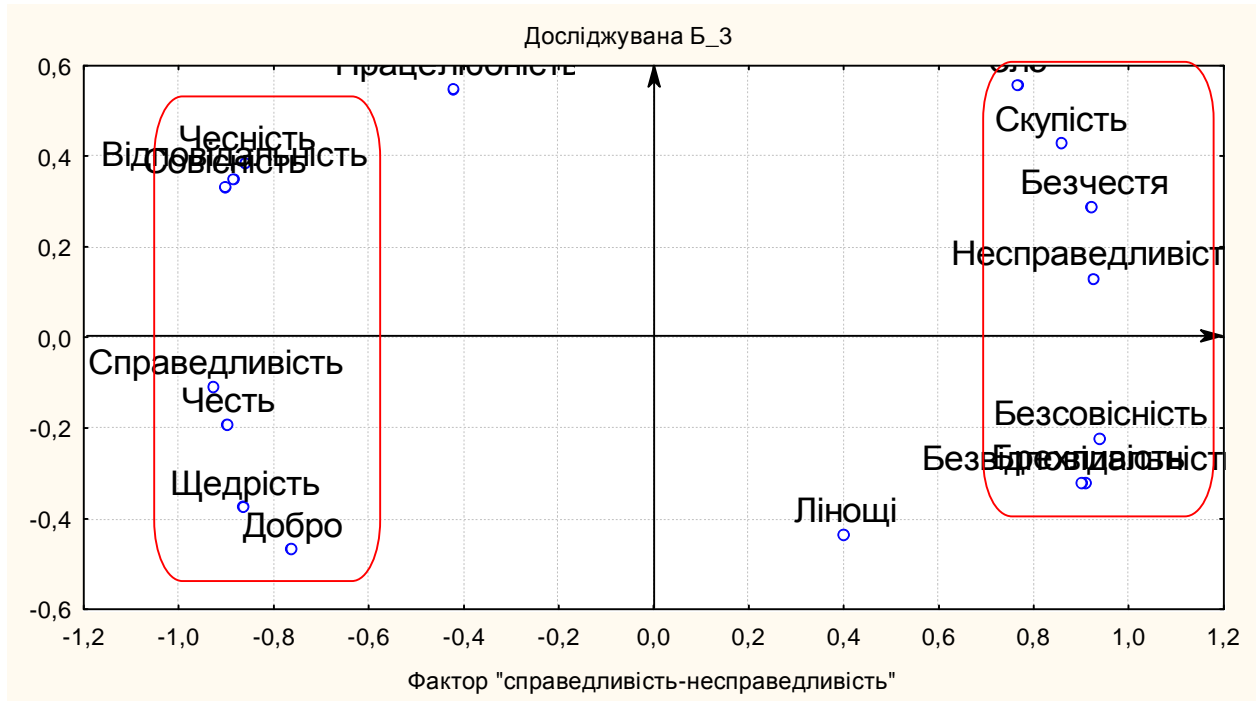

До значимих конструктів досліджуваної увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність” “совісність-безсовісність”, також значимими якостями було виділено працелюбність і скупість. (Див. додаток 12).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваної з такими конструктами як “добро-зло”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваної Б_3

При обробці оціночної решітки досліджуваної Б_3 було виділено два фактори. Перший фактор описує 70,1% масиву даних, другий фактор не містив значимих конструктів

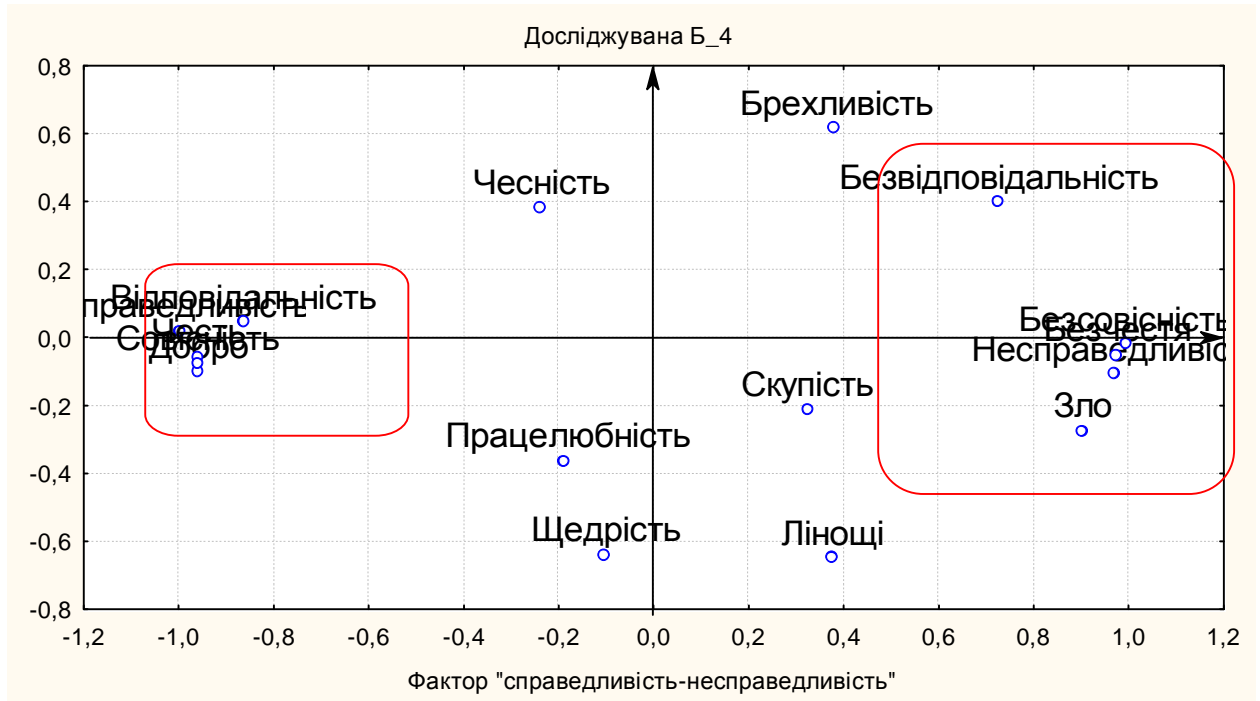

До значимих конструктів досліджуваної увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність” “совісність-безсовісність”, “щедрість-скупість”. (Див. додаток 13).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваної з такими конструктами як “добро-зло”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, “щедрість-скупість” відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваної Б_4

При обробці оціночної решітки досліджуваної Б_4 було виділено два фактори. Перший фактор описує 57,5% масиву даних, другий фактор не вмістив значимих конструктів

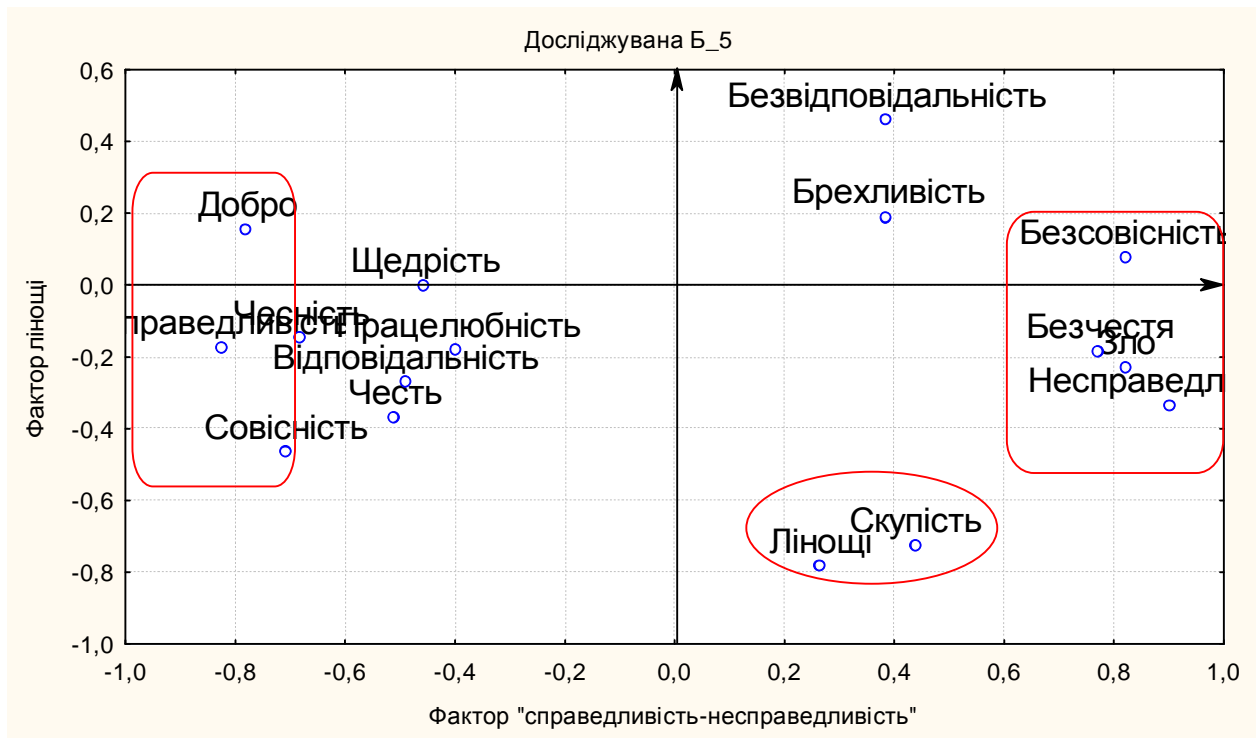

До значимих конструктів досліджуваної увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність” “совісність-безсовісність”. (Див. додаток 14).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваної з такими конструктами як “добро-зло”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваної Б_5

При обробці оціночної решітки досліджуваної Б_5 було виділено два фактори. Перший фактор описує 59,9% масиву даних, другий фактор – 70,6%.

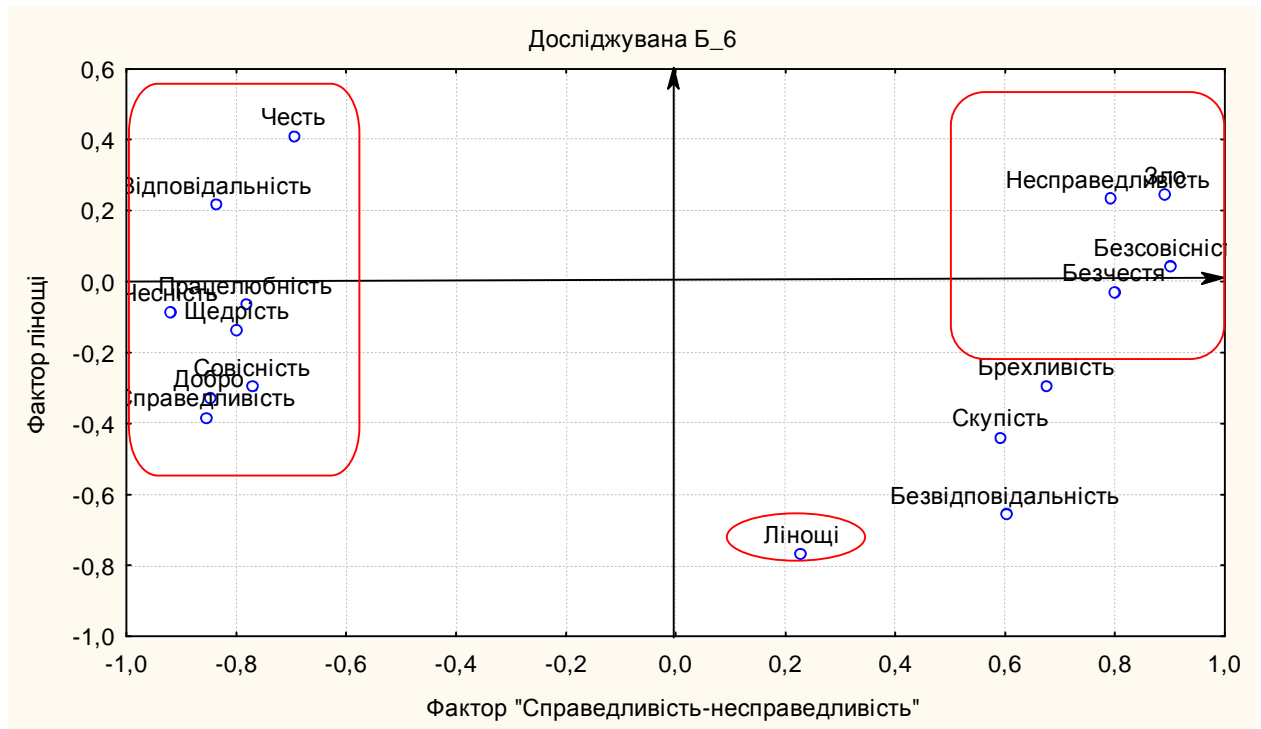

До значимих конструктів досліджуваної увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “чесць-безчестя”, “совісність-безсовісність”, окремими значимими якостями досліджувана виділила лінощі та скупість. (Див. додаток 15).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваної з конструктами “добро-зло”, “чесць-безчестя”, “совісність-безсовісність”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваної Б_6

При обробці оціночної решітки досліджуваної Б_6 було виділено два фактори. Перший фактор описує 58,8% масиву даних, другий фактор – 71,3%.

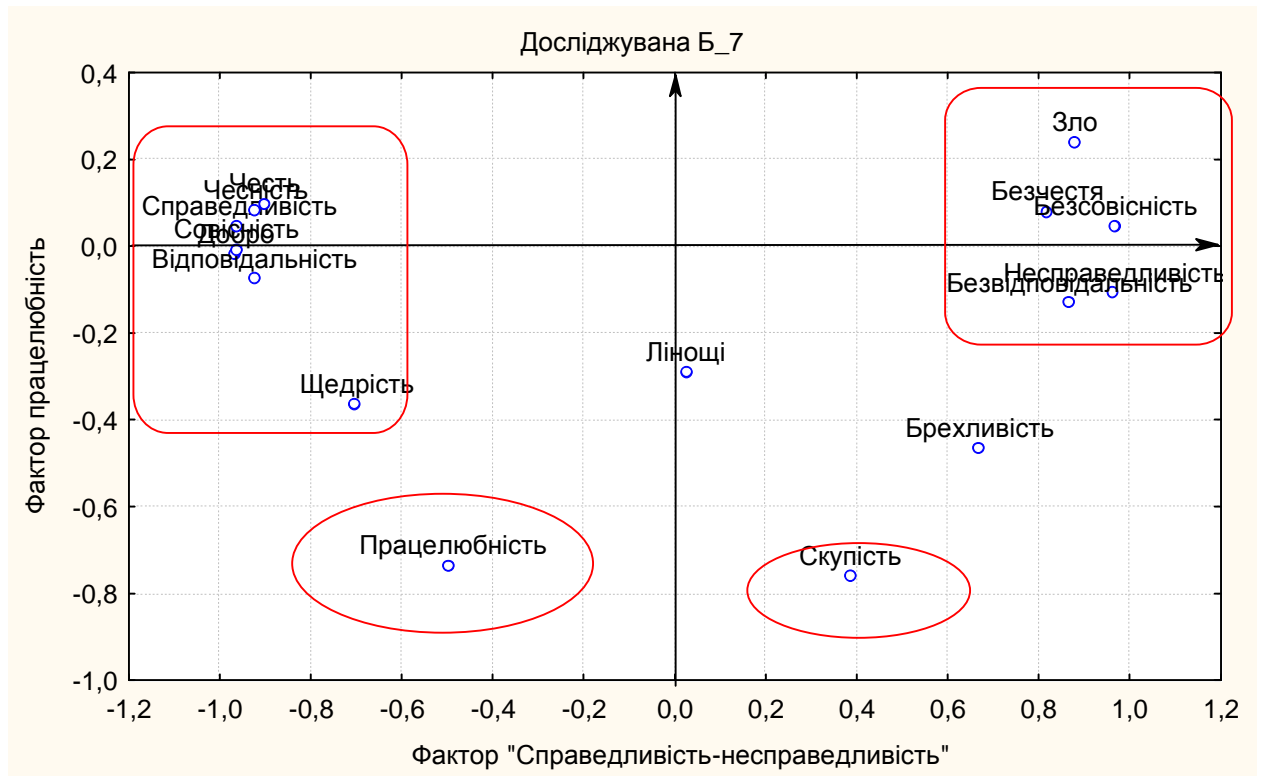

До значимих конструктів досліджуваної увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “совісність-безсовісність”, “працелюбність-лінощі” окремими значимими якостями досліджувана виділила чесність, безчестя, відповідальність та щедрість. (Див. додаток 16).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваної з такими конструктами як “добро-зло”, “совісність-безсовісність”, “працелюбність-лінощі”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваної Б_7

При обробці оціночної решітки досліджуваної Б_7 було виділено два фактори. Перший фактор описує 66,8% масиву даних, другий фактор – 77,3%.

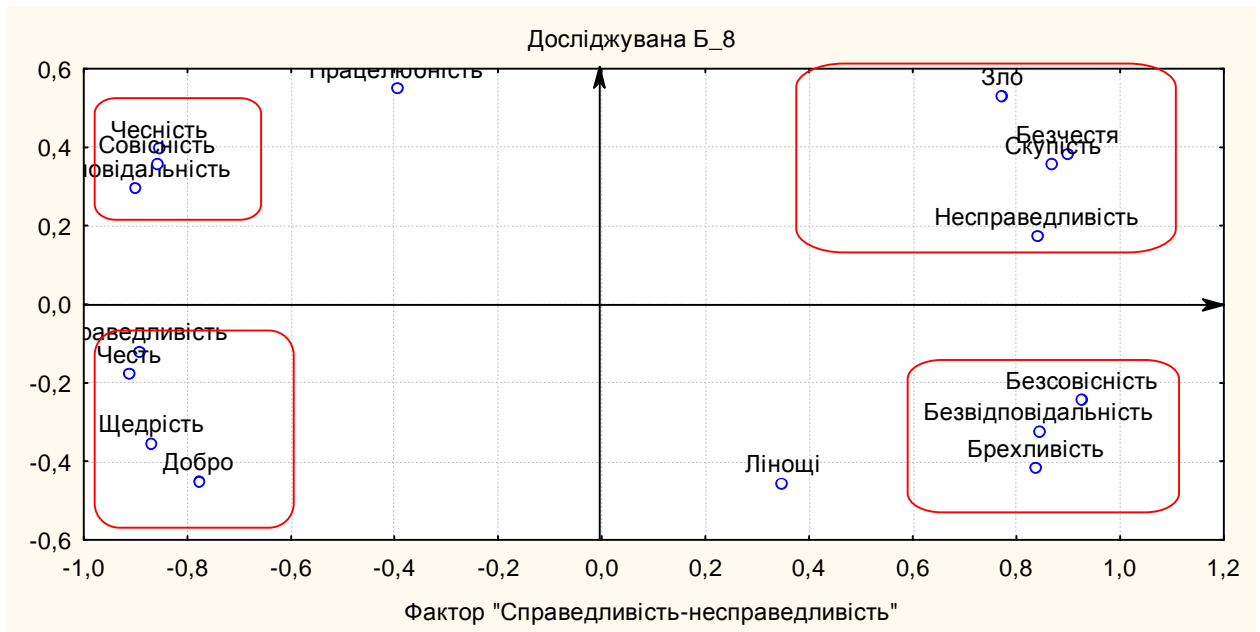

До значимих конструктів досліджуваної увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “чесність-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, “щедрість-скупість” окремими значимими якостями досліджувана виділила чесність, працелюбність. (Див. додаток 17).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваної з такими конструктами як “добро-зло”, “чесність-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність” “совісність-безсовісність”, “щедрість-скупість”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваної Б_8

При обробці оціночної решітки досліджуваної Б_8 було виділено два фактори. Перший фактор описує 66,7% масиву даних, другий фактор – 80,3%.

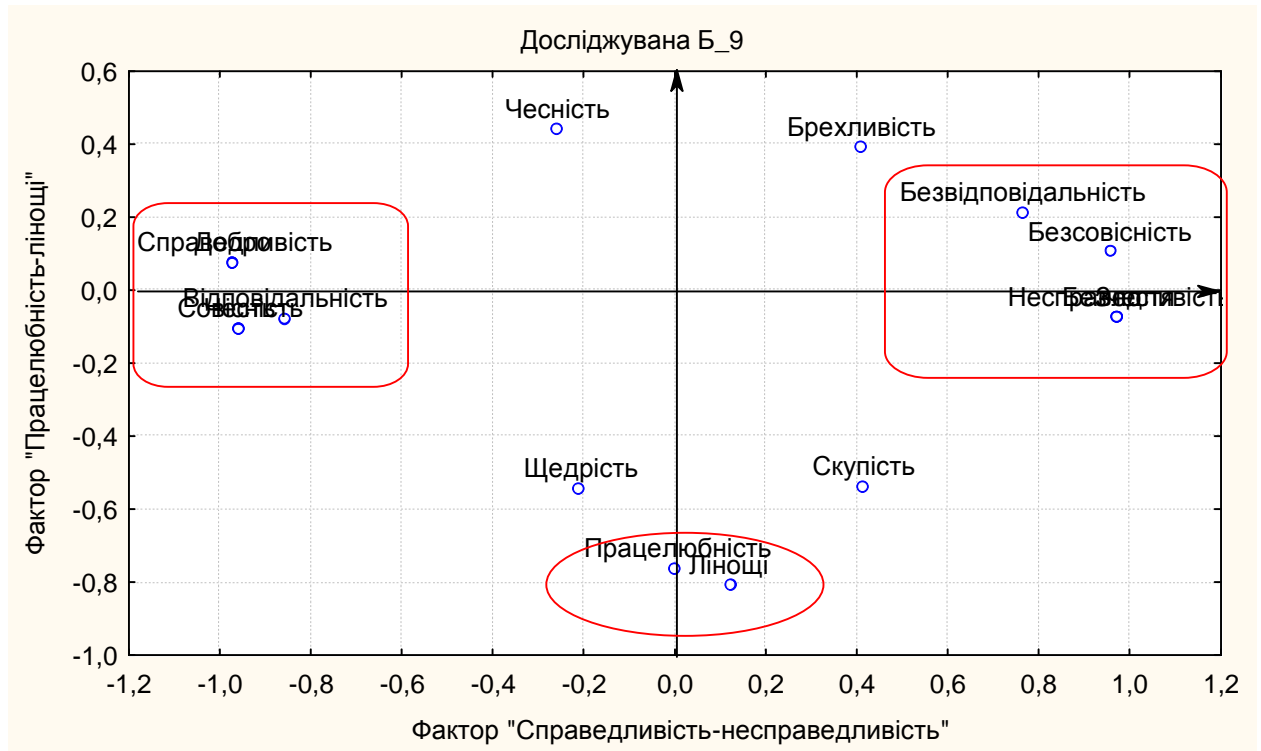

До значимих конструктів досліджуваної увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, “щедрість-скупість”. (Див. додаток 18).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваної з такими конструктами як “добро-зло”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність” “совісність-безсовісність”, “щедрість-скупість”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваної Б_9

При обробці оціночної решітки досліджуваної Б_9 було виділено два фактори. Перший фактор описує 57,8% масиву даних, другий фактор – 72%.

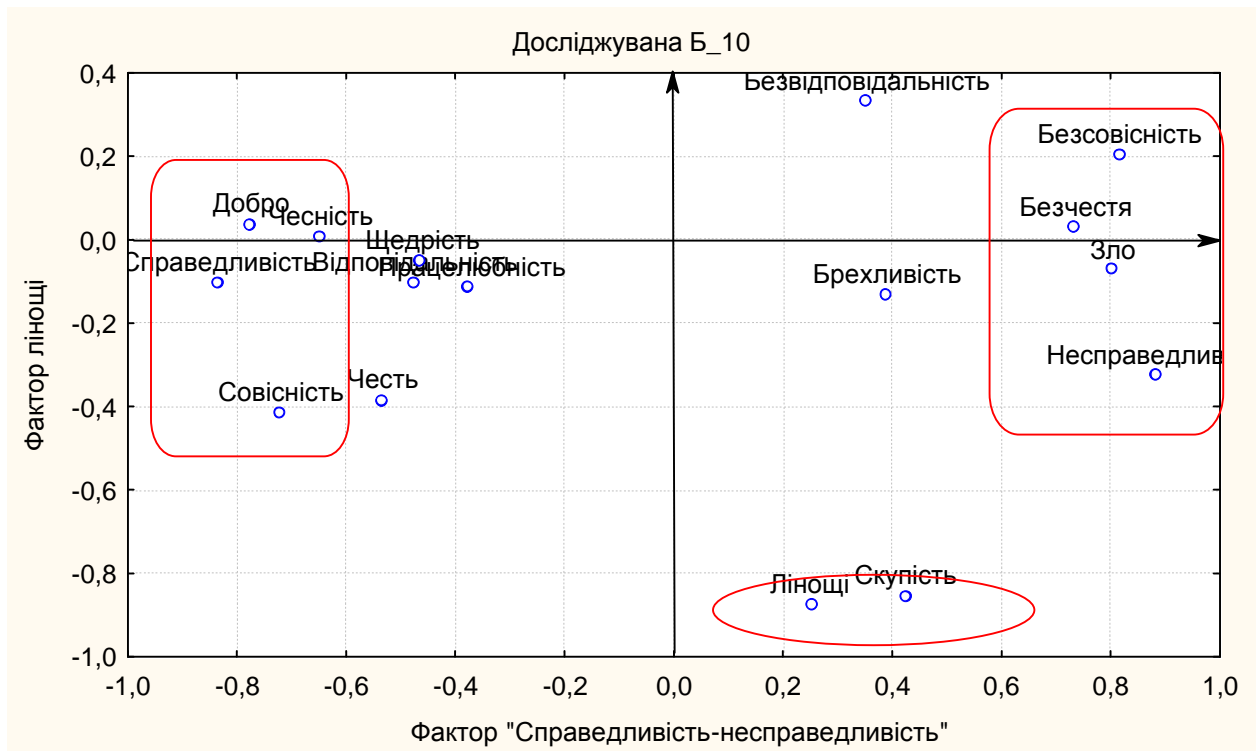

До значимих конструктів досліджуваної увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”, “працелюбність-лінощі”. (Див. додаток 19).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваної з такими конструктами як “добро-зло”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність” “совісність-безсовісність”, “працелюбність-лінощі”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

Обробка результатів досліджуваної Б_10

При обробці оціночної решітки досліджуваної Б_20 було виділено два фактори. Перший фактор описує 39% масиву даних, другий фактор – 52,4%.

До значимих конструктів досліджуваної увійшли такі: “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “совісність-безсовісність”. Окремими якостями досліджувана виділила безчестя, лїнощі, скупість. (Див. додаток 20).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” поєднується у свідомості досліджуваної з такими конструктами як “добро-зло”, “совісність-безсовісність”, відповідно з такими ж особистісними якостями.

3.2. Конструкт “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників

Результати проведеного нами дослідження дають можливість аналізу моральної свідомості та виявлення місця конструкту “справедливість-несправедливість” в системі особистісних конструктів старшокласників.

Моральна свідомість старшокласників представлена такими найбільш значними конструктами як “добро-зло”, “справедливість-несправедливість”, “чесність-брехливість”, “честь-безчестя”, “відповідальність-безвідповідальність”, “совісність-безсовісність”. Кожен з цих конструктів має у свідомості досліджуваних двополярний характер (при кількісному

аналізі одна з моральних категорій мала знак “+”, а інша “-”). Тобто, старшокласники усвідомлюють, що при наявності одного з цих факторів (наприклад справедливості), обов’язковою є відсутність іншого (несправедливості).

Отже, конструкт “справедливість-несправедливість” посідає значне місце у системі особистісних конструктів старшокласників. Це пов’язано з головним новоутворенням юнацького віку – пізнанням та усвідомленням власного внутрішнього світу та формуванням світогляду. Завдяки цим конструктам старшокласник отримує змогу моральної оцінки поведінки людей і важливим є те, що така оцінка у юнацькому віці вже набуває “дорослого” діалектизму. Юнак оцінює ситуацію вже не з точки зору однієї зовнішньо заданої моральної категорії, а поєднуючи усвідомлені та структуровані конструкти, враховує їхню взаємодію та взаємозалежність.

Конструкт “справедливість-несправедливість” у свідомості старшокласників поєднується з такими моральними якостями особистості як доброта, злість, чесність, брехливість, честь, безчестя, відповідальність, безвідповідальність, совісність, безсовісність, працелюбність, лінощі, щедрість та скупість. При цьому позитивно означена частина конструкта (справедливість) поєднується з позитивними якостями, а негативна – з негативними. Тобто, якщо юнак знає про людину те, що вона несправедлива, для нього це означає, що вона може бути злою, брехливою, безчесною, безвідповідальною, безсовісною, лінивою та скупою. І навпаки: якщо людина справедлива, значить їй притаманні такі якості як добро, чесність, честь, відповідальність, совісність, працелюбність та щедрість.

Порівняльний аналіз гендерних особливостей представленості конструкта “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників показує, що значних відмінностей у них не спостерігається. Як хлопці, так і дівчата надають великої значимості зазначеним моральним категоріям та однаково протиставляють їх.

Порівняння отриманих даних представленості конструкта “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників, які навчаються на відмінно та тих, які навчаються на посередньому рівні, виявили деякі відмінності у моральній свідомості. Даний конструкт пов’язується з великою кількістю різноманітних моральних категорій у відмінників, та значно меншою, в учнів, які навчаються на посередньому рівні.

Дану розбіжність можна пояснити тим, що учні, які навчаються краще, мають вищу когнітивну складність (у них більше життєвого досвіду, більше знань про світ, тому і більше конструктів), ніж учні, які навчаються на посередньому рівні. Їм досить трьох-чотирьох конструктів для описання людей та їх вчинків.

Отже, відмінностей у представленості конструкту “справедливість-несправедливість” у хлопців та дівчат не спостерігається. Проте існують розбіжності у моральній свідомості учнів, які навчаються на відмінно та тих, які навчаються на посередньому рівні.

ВИСНОВКИ

Моральний розвиток особистості – це складний шлях, який бере свій початок у ранньому дитинстві. Уже в цьому віці батьки знайомлять дитину з базовими категоріями моралі, вчать розрізняти їх та застосовувати до різних ситуацій. Проте, більш важливим для розвитку моральної свідомості людини є той період, коли норми моралі не нав'язуються ззовні, а стають рушійною силою внутрішніх моральних пошуків особистості. Такий період ми називаємо юнацьким віком.

Зовнішня ситуація розвитку старшокласників (закінчення школи, вибір майбутньої професії, “пошуки себе” в житті) стає неабияким стимулом для “самозаглиблення”. Юнаки та юнки починають шукати відповіді на запитання “Хто я?”, “Чому я такий?”, “Що я можу в собі змінити?”, “До чого приведуть мене ці зміни?”. Моральні пошуки стають головним новоутворенням цього віку. Моральні категорії, якими послуговується старшокласник – це уже не прості поняття, які нав'язані батьками, а складні та діалектично пов'язані конструкти, які він самостійно створює, перевіряє на практиці та застосовує упродовж життя. Саме тому дослідження моральної свідомості юнаків відкриває нам головні напрями її розвитку та становлення.

Метою нашого дослідження було вивчити та дослідити конструкт “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників.

Ми припустили, що конструкт “справедливість-несправедливість” пов'язаний у свідомості старшокласників із такими моральними якостями як доброта, злість, чесність, брехливість, честь, безчестя, відповідальність, безвідповідальність, совісність, безсовісність, працелюбність, лінощі, щедрість та скупість.

Конструкт “справедливість-несправедливість” у дівчат представлений більшою кількістю моральних категорій, ніж у хлопців. Крім того, припускаємо, що в учнів, які навчаються на відмінно даний конструкт також представлений більшою кількістю конструктів, ніж у тих, які навчаються на посередньому рівні.

Для досягнення поставленої мети ми використали методи теоретичного аналізу джерел, опитування та оціночних решіток Дж.Келлі.

У першому розділі **“Теоретичні засади вивчення категорій справедливості та несправедливості”** ми виконали теоретичний аналіз проблеми розвитку моральної свідомості особистості; розглянули основні напрямки психологічного аналізу проблеми справедливості та несправедливості та вікові особливості розвитку моральної свідомості особистості.

У другому розділі **“Методи та організація дослідження”** нами був виконаний аналіз методів вивчення особистісних конструктів. Також у розділі ми виконали підбір та опис методів, які застосували для проведення дослідження.

У третьому розділі **“Дослідження конструкту “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників”** ми виконали аналіз особливостей конструкту “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників, виділили головні особистісні якості, з якими старшокласники поєднують даний конструкт та зробили порівняльний аналіз представленості конструкту “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників.

Аналіз результатів дослідження дозволяє зробити такі висновки:

- конструкт “справедливість-несправедливість” у свідомості старшокласників поєднується з такими моральними якостями особистості як доброта, злість, чесність, брехливість, честь, безчестя, відповідальність, безвідповідальність, совісність, безсовісність, працелюбність, лінощі, щедрість та скупість. При цьому позитивно означена частина конструкта (справедливість) поєднується з позитивними якостями, а негативна – з негативними. Тобто, якщо юнак знає про людину те, що вона несправедлива, для нього це означає, що вона може бути злою, брехливою, безчесною, безвідповідальною, безсовісною, лінивою та скупою. І навпаки: якщо людина справедлива, значить їй притаманні такі якості як добро, чесність, честь, відповідальність, совісність, працелюбність та щедрість;

- порівняльний аналіз гендерних особливостей представленості конструкта “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників показує, що значних відмінностей у них не спостерігається. Як хлопці, так і дівчата надають великої значимості зазначеним моральним категоріям та однаково протиставляють їх;

- порівняння отриманих даних представленості конструкта “справедливість-несправедливість” у системі особистісних конструктів старшокласників, які навчаються на відмінно та тих, які навчаються на посередньому рівні, виявили деякі відмінності у моральній свідомості. Даний конструкт пов’язується з великою кількістю різноманітних моральних категорій у відмінників, та значно меншою, в учнів, які навчаються на посередньому рівні.

Список використаних джерел:

1. Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03/ Олена Германівна Коломієць; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського — О., 2003.
2. Алексина Т.А. Мораль как специфическое явление в жизни человека и общества//www.humanities.edu.ru/db/msg/1622
3. Анциферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуации и психологическая защита//Психологический журнал. – 1994. - №1. – С. 3 – 18.
4. Бодалёв А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. – Изд-во: «Речь», 2000. – 440 с.
5. Бреслав Г.М. Воспитание нравственных чувств ребенка в семье// Вопросы психологии.- 1986. - № 1. - С. 41-47.
6. Валицкас Г., Юстицкис В. Соответствие поведения судей требованиям процедурной справедливости (на примере литовского судопроизводства)//Психологический журнал. - №4. - 2006. – С. 95-105.
7. Влияние восприятия справедливости действий человека на представление о нем и причинах его поведения// Вопросы психологии. - 2009. - №1. – С. 58-67.
8. Вознюк Н. Етико-педагогічні основи формування особистості: Навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Нац. аграрний ун-т. - К.: Центр навчальної л-ри, 20.
9. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В.Петровского. - М., 1979. - 288 с.
- 10.Воловикова М.И., Соснина Л.М. Этнокультурное исследование представлений о справедливости//Вопросы психологии. – 2001. - №2. – С.85-94.
- 11.Голынчик Е.О., Гулевич О.А. Обыденные представления о справедливости//Вопросы психологии. – 2003. - №5. – С.80-92.

12. Гулевич О.А. Влияние обыденных представлений о справедливости на оценку партнёра по общению// Вопросы психологии. –2007.-№4. – С. 66-76.
13. Гулевич О.А. Направления изучения представлений о справедливости // Вопр. психол.-2003.-№3.-С. 123-132.
14. Гулевич О.А. Социальная психология справедливости. – СПб: Издательство «Аспект Пресс», 2007. – 254с.
15. Гулевич О.А. Юридическая психология. Атрибуция степени ответственности и вины преступника и его жертвы//Психологический журнал. – 2006. - №3, - С. 68-77.
16. Гулевич О.А., Голынчик Е.О. Взаимосвязь представлений о справедливости с поведением в правовой сфере//Правовед, 2004. – №5. – С.6-17.
17. Гулевич О.А., Голынчик Е.О. Обыденные представления о справедливости правовых решений// Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2005. - №2. – С.119-125.
18. Гулевич О.А., Голынчик Е.О. Условия выбора норм дистрибутивной справедливости// Психологический журнал. – 2004. - №3. – С.53-60.
19. Дружинин В.Н. Структура и логика психологического исследования. М.: Институт психологии РАН, 1994.- С.-163.
20. Заброцький М.М. Основи вікової психології, Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 112 с.
21. Захарчук С. Співвідношення права та моралі: історико-теоретичні аспекти// Підприємництво, господарство і право. - 2007.- № 4. - С. 133-136.
22. Идея справедливости // Социологические исследования. - 1992. - № 11. - С. 94-101.
23. Келли Дж.А. Теория личности. Психология личных конструктов – СПб.: Речь, 2000.

- 24.Климчук В.О. Математичні методи у психології. Курс лекцій/Навчальний посібник для студентів психологічних спеціальностей. – Житомир, 2006. – 160с., іл.
- 25.Кон И.С. Открытие «Я». – М., 1978, - 276с.
- 26.Кон И.С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, - 1989,-241с.
- 27.Кон И.С. Психология юношеского возраста. – М., 1999, - 342с.
- 28.Крайг Г. Психология развития. – СПб: Питер, - 2002. – 992 с.
- 29.Креч Д., Крачфилд А., Ливсон Н. Нравственность, агрессия, справедливость // Вопросы психологии. - 1992. - № 1-2. - С.4-10.
- 30.Кропоткин П. Лекция: справедливость и нравственность/Дмитров. – 1920. – 10с.
- 31.Люблинская А.А. Система отношений - основа нравственной воспитанности личности // Вопросы психологии.-1983.- № 2.-С.74-78.
- 32.Малихін А. Моральна свідомість особистості: сутність та структура//www.bdpu.org/scientific_studios/9
- 33.Морозкина Т.В. Проблема моральной ответственности в зарубежной психологии личности// Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1983. - №1, - С.40-48.
- 34.Немов Р.С. Психология: словарь-справочник: в 2 ч. Ч.2/Немов Р.С. – М.: Валдос-пресс, 2004. – 350с.
- 35.Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. Москва:.. Издательство Московского университета, 1988.
- 36.Похилько В.И., Федотова Е.О. Техника репертуарных решёток в экспериментальной психологии личности//Вопросы психологи. – 1984. - №3. - С. 151-157.
- 37.Природа переживания несправедливости// Философская и социологическая мысль. – 1992. - №5. – С.157-162.
- 38.Психологія особистості: Навчальний посібник/ М.М.Заброцький, О.М.Савиченко, І.М.Тичина/ За заг.ред. М.М.Заброцького.-2-е вид. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2006.- 206 с.

39. Психолого-педагогические проблемы образования. (Сборник статей). – Майкоп: узд-во АГУ, 2003. – 172с.
40. Серый А.В. Психологические механизмы функционирования системы личностных смыслов. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2002, - 183с.
41. Словарь практического психолога. Под ред. Головин С. Ю. Минск: Харвест, 1998.
42. Соснина Л.М. Тенденции исследований справедливости в зарубежной социальной психологии//Психологический журнал. - №5. - 2006. – С.40-49.
43. Тарарухина М.И., Ионцева М.В. Техника репертуарных решеток Дж. Келли//Социология:4М. – 1997. - №8. – С.114-138.
44. Титаренко А.И. Структура нравственного сознания. Опыт этико-философского исследования. – М.: Мысль, 1974. – 278 с.
45. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам: Пер. с англ. /Общ. ред. и предисл. Ю.М.Забродина и В.И.Похилько. – М.: Прогресс, 1987. – 236с.
46. Хрестоматия феминистских текстов. Переводы. Под ред. Е.Здравомысловой, А. Темкиной. СПб.: Издательство «Дмитрий Буланин», 2000. – 300с.
47. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб: Издательство «Питер», 1999. – 608с.
48. Шмелев А.Г., Похилько В.И. Анализ пунктов при конструировании и применении тест опросников: ручные и компьютерные алгоритмы. – Вопросы психологии, - №4, - 1985. – С. 126-134.
49. Эриксон Э.Г. Детство и общество. – СПб.,1996. – 365с.
50. Carol Gilligan. In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982.

**РЕЗУЛЬТАТИ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ КОНСТРУКТІВ
СТАРШОКЛАСНИКІВ (ХЛОПЦІ)**

Додаток 1.

Результати дослідження досліджуваного А_1

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	8,512454	53,20284	8,51245	53,20284
Фактор 2	1,857254	11,60784	10,36971	64,81067
Факторні навантаження				
	Factor 1	Factor 2		
Добро	-0,838435	0,058274		
Зло	0,892489	-0,036105		
Справедливість	-0,933722	-0,025590		
Несправедливість	0,960803	0,049600		
Чесність	-0,594064	-0,232095		
Брехливість	0,580808	-0,378809		
Честь	-0,714512	0,120339		
Безчестя	0,464327	0,225608		
Відповідальність	-0,493382	-0,766309		
Безвідповідальність	0,717723	0,326450		
Совісність	-0,891924	-0,100777		
Безсовісність	0,955116	-0,014159		
Працелюбність	-0,397299	-0,092324		
Лінощі	0,450644	-0,783513		
Щедрість	-0,740041	-0,043873		
Скупість	0,653202	-0,508132		
Expl.Var	8,512454	1,857254		
Prp.Totl	0,532028	0,116078		

Додаток 2

Результати дослідження досліджуваного А_2

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	5,235914	32,72446	5,235914	32,72446
Фактор 2	3,074022	19,21264	8,309936	51,93710
Факторні навантаження				
	Factor 1	Factor 2		
Добро	-0,656972	0,354062		
Зло	0,578277	-0,625585		
Справедливість	-0,619752	0,527319		

Несправедливість	0,482758	-0,537309
Чесність	-0,479606	0,147633
Брехливість	0,278374	0,407936
Честь	-0,805156	-0,123360
Безчестя	0,373110	0,343862
Відповідальність	-0,423743	-0,705780
Безвідповідальність	0,599300	-0,481231
Совісність	-0,725118	-0,195603
Безсовісність	-0,319086	0,410794
Працелюбність	-0,809144	-0,162893
Лінощі	0,502984	0,645137
Щедрість	-0,736791	-0,408872
Скупість	0,375302	0,349629
Expl.Var	5,235914	3,074022
Prp.Totl	0,327245	0,192126

Додаток 3

Результати дослідження досліджуваного А_3

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	11,42245	71,39031	11,42245	71,39031
Фактор 2	1,71227	10,70170	13,13472	82,09201
Факторні навантаження				
Добро		-0,89460		-0,105266
Зло		0,82153		0,308824
Справедливість		-0,97478		0,067214
Несправедливість		0,96943		-0,122973
Чесність		-0,96091		-0,030342
Брехливість		0,90404		0,064430
Честь		-0,96404		0,037444
Безчестя		0,91495		0,088576
Відповідальність		-0,95763		0,210608
Безвідповідальність		0,89423		-0,152896
Совісність		-0,92303		0,058203
Безсовісність		0,93709		-0,087869
Працелюбність		-0,33637		0,680199
Лінощі		0,32558		-0,736060
Щедрість		-0,69933		-0,431704
Скупість		0,62854		0,549723

Expl.Var	11,42245	1,712272
Prp.Totl	0,71390	0,107017

Додаток 4**Результати дослідження досліджуваного А_4**

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	11,90356	74,39728	11,90356	74,39728
Фактор 2	1,12700	7,04375	13,03056	81,44103
Факторні навантаження				
Добро		-0,96574		-0,006569
Зло		0,96452		-0,063400
Справедливість		-0,96257		0,037522
Несправедливість		0,97840		-0,035556
Чесність		-0,90235		0,152441
Брехливість		0,51476		-0,107502
Честь		-0,99154		-0,048169
Безчестя		0,95783		0,133478
Відповідальність		-0,98028		-0,046771
Безвідповідальність		0,83730		0,087355
Совісність		-0,95960		-0,145335
Безсовісність		0,96071		0,150288
Працелюбність		-0,57313		-0,341407
Лінощі		0,43569		-0,708673
Щедрість		-0,86268		-0,254459
Скупість		0,63925		-0,572957
Expl.Var		11,90356		1,126999
Prp.Totl		0,74397		0,070437

Додаток 5**Результати дослідження досліджуваного А_5**

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	9,842455	61,51534	9,84245	61,51534
Фактор 2	1,843114	11,51946	11,68557	73,03481
Факторні навантаження				
Добро		0,857662		-0,201589
Зло		-0,957856		0,185228
Справедливість		0,836046		-0,251435
Несправедливість		-0,783104		0,453893

Чесність	0,945395	-0,078853
Брехливість	-0,576882	0,279380
Честь	0,975622	-0,052580
Безчестя	-0,942253	0,202119
Відповідальність	0,841465	0,260881
Безвідповідальність	-0,844706	-0,021080
Совісність	0,770347	0,369955
Безсовісність	-0,868844	-0,323224
Працелюбність	0,573486	0,169668
Лінощі	-0,419901	-0,782312
Щедрість	0,621709	-0,130162
Скупість	-0,386358	-0,635182
Expl.Var	9,842455	1,843114
Prp.Totl	0,615153	0,115195

*Додаток 6**Результати дослідження досліджуваного А_6*

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	8,365477	52,28423	8,36548	52,28423
Фактор 2	1,957212	12,23257	10,32269	64,51681
Факторні навантаження				
Добро		-0,830612		0,027887
Зло		0,854712		-0,043817
Справедливість		-0,933825		-0,085729
Несправедливість		0,963551		0,142354
Чесність		-0,594039		-0,183803
Брехливість		0,560129		-0,401259
Честь		-0,710853		0,080217
Безчестя		0,409017		0,308183
Відповідальність		-0,510031		-0,703473
Безвідповідальність		0,712142		0,261151
Совісність		-0,912934		-0,060959
Безсовісність		0,930293		-0,072190
Працелюбність		-0,474961		-0,007285
Лінощі		0,448603		-0,783594
Щедрість		-0,751050		-0,121956
Скупість		0,590130		-0,655552
Expl.Var		8,365477		1,957212
Prp.Totl		0,522842		0,122326

Додаток 7

Результати дослідження досліджуваного А_7

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	5,387559	33,67225	5,387559	33,67225
Фактор 2	3,163895	19,77434	8,551454	53,44659
Факторні навантаження				
Добро		-0,699099		0,495452
Зло		0,641788		-0,632188
Справедливість		-0,602415		0,558761
Несправедливість		0,653216		-0,359904
Чесність		-0,343340		-0,120859
Брехливість		0,283358		0,349379
Честь		-0,753800		-0,266400
Безчестя		0,328654		0,428865
Відповідальність		-0,382954		-0,757995
Безвідповідальність		0,635237		-0,405218
Совісність		-0,738810		-0,141391
Безсовісність		-0,335016		0,367764
Працелюбність		-0,819228		-0,202828
Лінощі		0,410610		0,770319
Щедрість		-0,775368		-0,317704
Скупість		0,416829		0,236605
Expl.Var		5,387559		3,163895
Prp.Totl		0,336722		0,197743

Додаток 8

Результати дослідження досліджуваного А_8

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	10,70076	66,87978	10,70076	66,87978
Фактор 2	1,74847	10,92793	12,44923	77,80771
Факторні навантаження				
Добро		-0,91168		-0,041975
Зло		0,86148		0,130599
Справедливість		-0,97009		0,069165
Несправедливість		0,97227		-0,055861
Чесність		-0,86555		-0,113231
Брехливість		0,88690		0,210410
Честь		-0,91604		0,001285

Безчестя	0,86665	-0,182449
Відповідальність	-0,85508	0,290207
Безвідповідальність	0,78111	0,067408
Совісність	-0,86921	-0,034377
Безсовісність	0,88288	0,074138
Працелюбність	-0,31894	0,799903
Лінощі	0,34537	-0,631039
Шедрість	-0,85691	-0,051167
Скупість	0,53243	0,703739
Expl.Var	10,70076	1,748470
Prp.Totl	0,66880	0,109279

Додаток 9

Результати дослідження досліджуваного А_9

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	11,05013	69,06329	11,05013	69,06329
Фактор 2	1,23118	7,69485	12,28130	76,75814
Факторні навантаження				
Добро		-0,97045		-0,055618
Зло		0,97659		-0,040761
Справедливість		-0,95156		0,139037
Несправедливість		0,95517		-0,067575
Чесність		-0,85212		0,459578
Брехливість		0,48464		-0,770652
Честь		-0,95367		-0,047568
Безчестя		0,91979		0,183168
Відповідальність		-0,98111		-0,000904
Безвідповідальність		0,85507		0,227793
Совісність		-0,80788		-0,403009
Безсовісність		0,87795		0,290561
Працелюбність		-0,53400		0,044914
Лінощі		0,43131		-0,167172
Шедрість		-0,79046		-0,150101
Скупість		0,63804		-0,101821
Expl.Var		11,05013		1,231176
Prp.Totl		0,69063		0,076949

Додаток 10

Результати дослідження досліджуваного А_10

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	9,831060	61,44412	9,83106	61,44412
Фактор 2	1,790327	11,18955	11,62139	72,63367
Факторні навантаження				
Добро		-0,874019		-0,205704
Зло		0,927690		0,130895
Справедливість		-0,809466		-0,228252
Несправедливість		0,771327		0,439998
Чесність		-0,933662		-0,074149
Брехливість		0,609940		0,319429
Честь		-0,977476		-0,056139
Безчестя		0,952399		0,166958
Відповідальність		-0,826151		0,213285
Безвідповідальність		0,918136		-0,102215
Совісність		-0,823954		0,211549
Безсовісність		0,787982		-0,158197
Працелюбність		-0,581148		0,260252
Лінощі		0,431481		-0,814515
Щедрість		-0,623914		-0,003480
Скупість		0,334054		-0,699806
Expl.Var		9,831060		1,790327
Prp.Totl		0,614441		0,111895

РЕЗУЛЬТАТИ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ КОНСТРУКТІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ (ДІВЧАТА)

Додаток 11

Результати дослідження досліджуваного Б_1

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	9,579996	59,87498	9,58000	59,87498
Фактор 2	1,719535	10,74710	11,29953	70,62207
Факторні навантаження				
Добро		-0,882698		-0,246601
Зло		0,921914		0,182269
Справедливість		-0,864719		-0,346054
Несправедливість		0,776413		0,285514
Чесність		-0,919862		-0,209236
Брехливість		0,631471		-0,421278
Честь		-0,723733		0,251426

Безчестя	0,829464	-0,055241
Відповідальність	-0,834455	0,144808
Безвідповідальність	0,629807	-0,524659
Совісність	-0,742284	-0,370724
Безсовісність	0,891957	0,009983
Працелюбність	-0,688067	0,156900
Лінощі	0,377219	-0,719839
Щедрість	-0,842458	-0,188340
Скупість	0,615342	-0,353097
Expl.Var	9,579996	1,719535
Prp.Totl	0,598750	0,107471

Додаток 12

Результати дослідження досліджуваного Б_2

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	10,70855	66,92841	10,70855	66,92841
Фактор 2	1,84783	11,54892	12,55637	78,47733
Факторні навантаження				
Добро		-0,96970		-0,001654
Зло		0,85750		0,205797
Справедливість		-0,97087		0,095579
Несправедливість		0,96504		-0,069771
Чесність		-0,93463		0,125809
Брехливість		0,67892		-0,414521
Честь		-0,90240		0,131519
Безчестя		0,82817		0,143848
Відповідальність		-0,90940		-0,094864
Безвідповідальність		0,88001		-0,104217
Совісність		-0,97018		-0,003436
Безсовісність		0,96247		0,020307
Працелюбність		-0,50424		-0,711269
Лінощі		0,01626		-0,553495
Щедрість		-0,67007		-0,445480
Скупість		0,38967		-0,731319
Expl.Var		10,70855		1,847827
Prp.Totl		0,66928		0,115489

Додаток 13

Результати дослідження досліджуваного Б_3

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	11,21906	70,11912	11,21906	70,11912
Фактор 2	2,13273	13,32959	13,35179	83,44871
Факторні навантаження				
Добро		-0,76373		-0,469120
Зло		0,76703		0,556296
Справедливість		-0,92719		-0,110192
Несправедливість		0,92508		0,128989
Чесність		-0,85809		0,385554
Брехливість		0,90868		-0,320379
Честь		-0,89850		-0,193897
Безчестя		0,92374		0,287552
Відповідальність		-0,88300		0,349242
Безвідповідальність		0,89941		-0,321904
Совісність		-0,90249		0,333242
Безсовісність		0,94061		-0,223990
Працелюбність		-0,42094		0,549082
Лінощі		0,40078		-0,437109
Щедрість		-0,86352		-0,376305
Скупість		0,85908		0,426454
Expl.Var		11,21906		2,132734
Prp.Totl		0,70119		0,133296

Додаток 14

Результати дослідження досліджуваного Б_4

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	9,205658	57,53536	9,20566	57,53536
Фактор 2	1,801390	11,25869	11,00705	68,79405
Факторні навантаження				
		Factor 1		Factor 2
Добро		-0,960583		-0,100846
Зло		0,902567		-0,273754
Справедливість		-0,995696		0,019419
Несправедливість		0,968966		-0,107781
Чесність		-0,237761		0,384423
Брехливість		0,379131		0,615634

Честь	-0,959944	-0,055779
Безчестя	0,971072	-0,050301
Відповідальність	-0,863595	0,045197
Безвідповідальність	0,725261	0,397695
Совісність	-0,960244	-0,076474
Безсовісність	0,993487	-0,018949
Працелюбність	-0,188179	-0,362723
Лінощі	0,374005	-0,648822
Щедрість	-0,104596	-0,638662
Скупість	0,325802	-0,212175
Expl.Var	9,205658	1,801390
Prp.Totl	0,575354	0,112587

Додаток 15

Результати дослідження досліджуваного Б_5

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	6,446728	40,29205	6,446728	40,29205
Фактор 2	2,127456	13,29660	8,574185	53,58865
Факторні навантаження				
	Factor 1	Factor 2		
Добро	-0,780228	0,156709		
Зло	0,822404	-0,228946		
Справедливість	-0,826531	-0,173789		
Несправедливість	0,902373	-0,335167		
Чесність	-0,681336	-0,149542		
Брехливість	0,384343	0,190061		
Честь	-0,511690	-0,368545		
Безчестя	0,771354	-0,184362		
Відповідальність	-0,489343	-0,269589		
Безвідповідальність	0,385356	0,458241		
Совісність	-0,707548	-0,467135		
Безсовісність	0,821498	0,074991		
Працелюбність	-0,399957	-0,182200		
Лінощі	0,263520	-0,783817		
Щедрість	-0,456523	-0,001223		
Скупість	0,440661	-0,724963		
Expl.Var	6,446728	2,127456		
Prp.Totl	0,402921	0,132966		

Додаток 16

Результати дослідження досліджуваного Б_6

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	9,403860	58,77413	9,40386	58,77413
Фактор 2	2,007056	12,54410	11,41092	71,31823
Факторні навантаження				
	Factor 1	Factor 2		
Добро	-0,848558	-0,329518		
Зло	0,891974	0,244318		
Справедливість	-0,853104	-0,383727		
Несправедливість	0,790911	0,231297		
Чесність	-0,919032	-0,087522		
Брехливість	0,674422	-0,294668		
Честь	-0,693811	0,408109		
Безчестя	0,799024	-0,030448		
Відповідальність	-0,834745	0,216380		
Безвідповідальність	0,601774	-0,658538		
Совісність	-0,770420	-0,298440		
Безсовісність	0,902057	0,040381		
Працелюбність	-0,782025	-0,066446		
Лінощі	0,227707	-0,766958		
Щедрість	-0,798182	-0,138670		
Скупість	0,590676	-0,439329		
Expl.Var	9,403860	2,007056		
Prp.Totl	0,587741	0,125441		

Додаток 17

Результати дослідження досліджуваного Б_7

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	10,68733	66,79582	10,68733	66,79582
Фактор 2	1,67423	10,46397	12,36157	77,25979
Факторні навантаження				
	Factor 1	Factor 2		
Добро	-0,96616	-0,020657		
Зло	0,87816	0,238952		
Справедливість	-0,96169	0,047220		
Несправедливість	0,96257	-0,108142		
Чесність	-0,92101	0,082460		

Брехливість	0,66752	-0,464916
Честь	-0,90089	0,097883
Безчестя	0,81723	0,079714
Відповідальність	-0,92437	-0,075804
Безвідповідальність	0,86450	-0,131396
Совісність	-0,96386	-0,008218
Безсовісність	0,96832	0,047195
Працелюбність	-0,49504	-0,735248
Лінощі	0,02725	-0,290704
Щедрість	-0,70310	-0,365686
Скупість	0,38643	-0,761428
Expl.Var	10,68733	1,674235
Prp.Totl	0,66796	0,104640

Додаток 18

Результати дослідження досліджуваного Б_8

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	10,66672	66,66699	10,66672	66,66699
Фактор 2	2,17370	13,58565	12,84042	80,25265
Факторні навантаження				
	Factor 1	Factor 2		
Добро	-0,77654	-0,451544		
Зло	0,77219	0,528569		
Справедливість	-0,89204	-0,120598		
Несправедливість	0,84204	0,173681		
Чесність	-0,85143	0,394805		
Брехливість	0,83545	-0,418679		
Честь	-0,90962	-0,176750		
Безчестя	0,89873	0,381754		
Відповідальність	-0,89914	0,296093		
Безвідповідальність	0,84485	-0,324338		
Совісність	-0,85673	0,355059		
Безсовісність	0,92772	-0,243736		
Працелюбність	-0,39450	0,548533		
Лінощі	0,34745	-0,456252		
Щедрість	-0,86888	-0,353423		
Скупість	0,86975	0,353943		
Expl.Var	10,66672	2,173704		
Prp.Totl	0,66667	0,135857		

Додаток 19

Результати дослідження досліджуваного Б_9

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	9,252706	57,82941	9,25271	57,82941
Фактор 2	2,280054	14,25033	11,53276	72,07975
Факторні навантаження				
	Factor 1	Factor 2		
Добро	-0,972527	0,075616		
Зло	0,972527	-0,075616		
Справедливість	-0,972527	0,075616		
Несправедливість	0,972527	-0,075616		
Чесність	-0,257256	0,440220		
Брехливість	0,407848	0,391512		
Честь	-0,956358	-0,104211		
Безчестя	0,972527	-0,075616		
Відповідальність	-0,856713	-0,077406		
Безвідповідальність	0,763033	0,212880		
Совісність	-0,956358	-0,104211		
Безсовісність	0,956358	0,104211		
Працелюбність	-0,000662	-0,762812		
Лінощі	0,121233	-0,808196		
Щедрість	-0,210167	-0,543954		
Скупість	0,415015	-0,538100		
Expl.Var	9,252706	2,280054		
Prp.Totl	0,578294	0,142503		

Додаток 20

Результати дослідження досліджуваного Б_10

Факторні значення				
	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	6,251378	39,07111	6,251378	39,07111
Фактор 2	2,133152	13,33220	8,384530	52,40331
Факторні навантаження				
	Factor 1	Factor 2		
Добро	-0,775760	0,038047		
Зло	0,802334	-0,071898		
Справедливість	-0,836853	-0,101470		
Несправедливість	0,881916	-0,324038		

Чесність	-0,646753	0,007381
Брехливість	0,388290	-0,131136
Честь	-0,533032	-0,384703
Безчестя	0,733983	0,031200
Відповідальність	-0,474307	-0,103766
Безвідповідальність	0,351862	0,331137
Совісність	-0,720571	-0,414985
Безсовісність	0,816869	0,205694
Працелюбність	-0,376691	-0,113331
Лінощі	0,252084	-0,874962
Щедрість	-0,463926	-0,049702
Скупість	0,424125	-0,853934
Expl.Var	6,251378	2,133152
Prp.Totl	0,390711	0,133322